

ՕԼԳԱ ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆ ՈՐՈՏՆԵՅՈՒ «ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՅԱՅՏՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ՓԻԼՈՆԷ ԻՄԱՍՏՆՈՅ, ՈՐ «ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱՆԱՄՈՒԹԵԱՆ»

Հովհան Որոտնեցու բազմաթիվ դեռևս չհրատարակված¹ գործերի շարքին է պատկանում նաև սույն հրատարակության առարկա դարձած Փիլոն Ալեքսանդրացու «Յաղագս նախախնամության» աշխատության² համառոտված վերապատումը՝ «հավաքումը»³: Գործի վերապատմական

¹ Տե՛ս Գրիգորյան Գ. Հ., Հովհան Որոտնեցու փիլիսոփայական ուսմունքը, Երևան, 1980, էջ 15-29: Ինչպես խոստովանում է ինքը՝ Գ. Գրիգորյանը, այս ցուցակը ամբողջական չէ եւ կարող է լրացվել այլ երկերով, եթե ստույգ որոշվի դրանց՝ Որոտնեցու կողմից հեղինակվելը (անդ, էջ 14-15): Մինչ օրս Որոտնեցու գործերից հրատարակվել են միայն Արիստոտելի «Ստորոգությունների» եւ Պորփյուրի «Ներածության» մեկնությունները (Հովհաննու Որոտնեցոյ Վերլուծութիւն Ստորոգութեանց Արիստոտելի. համահավաք տեխտը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները Վ. Զալոյանի, ռուս. թարգմ. Ա. Ադամյանի եւ Վ. Զալոյանի, Երևան, 1956), ինչպես նաև «Յովհաննու Որոտնեցոյ «Հաաֆեալ ի բանից իմաստասիրաց» (С. Аревшатян, С. Лалафарян, Сочинение Иоанна Воротнеци "Об элементах", ԲՄ 3 (1956), 343-86), «Առ Կորինթացիս Գ Թղթի» մեկնությունը (Vetter P. Der apokryphe dritte Korintherbrief, Vienna, 1894) եւ դավանաբանական բովանդակությամբ մի նամակ (Է. Բաղդասարյան, Հովհաննես Որոտնեցու դավանաբանական գրությունը Կոստանդին Ե Սսեցի կաթողիկոսին, «Էջմիածին», 1973/2, 19-28):

² Տե՛ս Փիլոնի Եբրայեցոյ բանք երեք չէս ի լոյս ընծայեալ աշխատասիրութեամբ Հ. Մկրտիչ վրդ. Ազերեանց, Վենետիկ, 1822, էջ 1-121:

³ «Յաղագս նախախնամութեան» երկի «հավաքումն» իր համարյա բոլոր ձեռագրերով հանդերձ առաջին անգամ հիշատակվել է Գ. Գրիգորյանի հոդվածում (Գրիգորյան Գ., Փիլոն Ալեքսանդրացու աշխատությունների հայ մեկնությունները, ԲՄ 5 (1960), էջ 99): Նույն հեղինակը իր՝ Որոտնեցուն նվիրված մենագրության մեջ մի քանի անգամ օգտագործում է «Հավաքման» բնագիրը՝ ՄՄ N 1701 ձեռագրի տարբերակով, սակայն, անտեսելով իր իսկ կողմից նկատված գործի հարասական բնույթը (Գ. Գրիգորյան, Հովհան Որոտնեցու փիլիսոփայական ուսմունքը, Երևան, էջ 65-66, ծան.

բնույթն անմիջապես երեւան է գալիս Փիլոնի եւ Որոտնեցու բնագրերի համադրության շնորհիվ⁴. առաջին իսկ հայացքից հասկանալի է դառնում, որ Որոտնեցու «Հավաքման» ինքնուրույնությունը սահմանափակվում է առաջին գրքի ներածական տողերով, ոճի թեթեւացմամբ՝ մեկնվող աշխատության հելլենացված լեզուն «դյուրալուր» դարձնելու միտումով եւ, թերեւ, նյութի ընտրությամբ եւ դասավորությամբ: Այս պարագայում աշխարհահռչակ բնագրերի գյուտերին ընտելացած հայագետները, հավանաբար, կհարցնեն, թե արդյո՞ք առհասարակ արժե հրատարակել նման երկրորդական կարգի, ածանցյալ եւ ակներեւ ուսումնական բնույթի մի աշխատություն:

Մեր համոզմամբ, ոչ միայն արժե, այլեւ խիստ անհրաժեշտ է: Ուսումնական նպատակներով կատարված հին թարգմանական բնագրերի տարբեր տեսակի վերամշակումները՝ լուծմունքները, հավաքումները, բառգրքերը եւն՝ մի խոսքով, միջնադարյան հոգեւոր գալրոցներում ստեղծված վերլուծագրությունը (scholiographia) կազմում է ընդհանուր ձեռագիր ժառանգության պատկառելի մասը: Այն արտացոլում է միջնադարյան հոգեւոր կենտրոնների հիմնական գործունեությունը՝ նախկինում ստացած մտավոր արժեքների պահպանումն եւ ավանդումը: Հասկանալի է, որ այս խնդիրը լուծելու համար հարկավոր էր շարունակ դաստիարակել մարդկանց, որոնք, ի տարբերություն մեր ժամանակակից «մասնագետների», ոչ թե մեքենայաբար կուտակում էին իրենց հիշողության մեջ «տեղեկություններ» հեղինակների եւ փիլիսոփայական կամ աստվածաբանական ուղղությունների մասին, այլ, սերտելով բովանդակությունն ու ոճը, կատարելապես

45), մերք վերագրում է մեկնության մեջ հայտնած տեսակետը անմիջապես Որոտնեցուն (տե՛ս, օրինակ, նույն աշխ., էջ 74, ծան. 43՝ ուսմունք նախախնամության մասին, էջ 95, ծան. 92՝ ուսմունք տեղի մասին, էջ 98, ծան. 99՝ ուսմունք ժամանակի եւ շարժման մասին), մերք կամայականորեն հակադրում է միեւնույն փիլոնյան կշռադատության մի մասը մյուսին՝ իբրեւ առանձին՝ Փիլոնին եւ Որոտնեցուն պատկանող դրույթներ: Այսպես, ներկայացնելով Որոտնեցու ուսմունքն ազատության եւ նախախնամության մասին, Գ. Գրիգորյանը իրարամերժ է հայտարարում ինքնիշխանության եւ նախախնամության հասկացությունները (նույն աշխ., էջ 166-68, ծան. 5-8), մինչդեռ առաջինը անմիջապես բխում է վերջինից: Բացի այդ, ինքնիշխանության հասկացության ներմուծումը «Հավաքման» բնագրում Գ. Գրիգորյանը վերագրում է Որոտնեցուն, թեւ այն բազմիցս հանդիպում է մեկնվող փիլոնյան երկում (տե՛ս «Յաղագս նախ.», Ա, պարբեր. 78, 79, 80, 82):

⁴ Տե՛ս «Բնագրի հրատարակման սկզբունքները եւ օգտագործված նշանները»:

ներսուզվում էին հին բնագրերի մեջ: Դրանով իսկ վարդապետները ոչ միայն մուտք էին գործում նոր մտավոր ոլորտները եւ ձեռք էին բերում այդ ոլորտներում աշխատելու համար անհրաժեշտ մասնագիտական լեզու, այլեւ վարժեցվում էին համապատասխան մտավոր գործիքները՝ ունակությունները, ինչպիսիք են ուշադրությունը, հիշողությունը, կարեւորը ոչ կարեւորից առանձնացնելու կարողությունը, մտքի ճկունությունը, բայց եւ միաժամանակ տրամաբանվածությունն ու հստակությունը եւն: Այս եւ նման ընթացքների համակարգը կազմում է հոգեւոր մշակույթի ներքին, «օրգանական» կողմը, որը դիտելու լավագույն միջոցը հենց վերլուծական գրականության ուսումնասիրությունն է:

Անշուշտ, հին բնագիրն ու մշակողը փոխազդում էին միմիանց: Ոչ միայն սերտվող բնագիրն էր թողնում իր կնիքը վերլուծողի անձի եւ սեփական ստեղծագործության վրա, այլեւ ինքը կրում մշակողի ազդեցությունը: Վերջին ընթացքի ամենապարզ արտահայտումը բնագրային ընդմիջարկություններն ու բնագրի գրչական աղավաղումներն են, որոնցից շատերն առաջացել են հենց վերլուծագրական աշխատանքի արդյունքում: Հետեւաբար, վերլուծագրական ժառանգության ուսումնասիրությունը կարող է իր ծառայությունը մատուցել նաեւ տեքստաբանության ոլորտում: Նույն ընթացքը, սակայն, ունեցել է ավելի նուրբ դրսեւորում: Վերապատմական բնույթի մեկնությունները, ինչպիսիք են լուծմունքներն ու հավաքումները, թույլ են տալիս դատելու, թե ինչպես էր ընկալվում ընթերցվող բնագիրը. ինչպես եւ ինչու փոփոխվում են տրամաբանական շեշտերը եւ շարադրանքի եղանակները, արդյոք այդ փոփոխումները նոր են, թե ավանդական, որքանով ճիշտ է եղել սկզբնական գաղափարների ըմբռնումը, արդյոք պատահական էին բացթողումները եւն: Այսինքն, վերլուծագրությունը հանդես է գալիս իբրեւ հայելի, որի միջոցով կարելի է դիտել այս կամ այն հնագույն բնագրի իրական գործառությունը տվյալ մշակույթում:

Մյուս կողմից էլ, այն փաստը, որ այս կամ այն վարդապետը զբաղվել է որեւէ հին աշխատությամբ եւ մատուցել է այն ինչ-որ լսարանի, հիմք է տալիս ոչ միայն փնտրելու այդ աշխատության հետքերը ի՛ր եւ իր ունկնդիրների երկերում, այլեւ առհասարակ ավելի հստակ պատկերացնել տվյալ դպրոցի կրթական ավանդությունները:

«Հավաքման» ստեղծման ժամանակը եւ հեղինակը.

«Հավաքման» թվագրումը, ինչպես եւ հեղինակի ստույգ որոշումը կախված են դրա ամբողջական խորագրի մեկնաբանումից: Եթե «երկասիրութեանց Յովհաննու Որոտնեցւոյ» բառակապակցութիւնը վերաբերում է հենց «հավաքմանը», ապա կարելի է հասկանալ այնպես, որ Որոտնեցին ինքը վերամշակել էր արդեն եղած լուծմունքը՝ իր սեփականը կամ մեկ ուրիշինը: Սակայն եթե նույն արտահայտութիւնը կապված է «յայտնաբանութիւն» բառի հետ, ապա դա կնշանակի, որ Որոտնեցու «Յաղագս նախախնամութեան» երկի վերաբերյալ տրված բացատրութիւնները ի մի է բերել եւ հարաստութեան է վերածել դպրապետի աշակերտներից մեկը⁵: Երկու տարբերակն էլ անհավանական չեն, թեեւ երկրորդի օգտին կարող է խոսել այն, որ «Հավաքման» հետ ծանոթ լինելու հետքերը բացահայտվում են Գրիգոր Տաթևացու մոտ. մինչդեռ հայտնի է, որ նա է եղել Որոտնեցու դասախոսութիւնների հիմնական գրագրողը⁶: «Գիրք հարցմանց» ժողովածուի «Ընդդէմ նոցա որ զհարկն եւ զբախտն ասեն» բաժնում⁷, բացի թեմատիկ զուգահիշութիւններից, որոնք բացատրելի են միեւնույն աղբյուրին՝ Փիլոնի աշխատութեան ծանոթ լինելու պարագայով, առկա է հետեւյալ «Հավաքումն» հիշեցնող տեղին⁸.

⁵ Որոտնեցու պարագայում այս ընթացքը սովորական է, հմմտ. այլ վերլուծությունների խորագրերը. «Եռամեծի Հովհաննու Որոտնեցւոյ Հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի Հաւաքումն համառօտ վերլուծութեան Ստորագութեանցն Արիստոտէլի աշխատասիրեալ ի Գրիգորէ աշակերտէ», «Յովհաննու Որոտնեցւոյ Համառօտ լուծմունք Պերի արմենիաս գրոցն, հաւաքեալ ի Գրիգորէ աշակերտէ», «Համառօտ լուծմունք Աստուածաբանի ի լուսաւոր բանից արդիւնական վարժապետի Հովհաննէ Որոտնեցւոյ, հավաքեալ աշխատասիրութեամբ աշակերտի նորին Գէորգայ Երզնկացւոյ» (տե՛ս Գրիգորյան, 1980, էջ 15, 18, 29):

⁶ Տե՛ս Аревшатын С.С., Философские взгляды Григора Татеваци, Ереван, 1957, сс. 28-29.

⁷ Գրիգոր Տաթևացի. Գիրք հարցմանց, Երուսաղեմ, 1993, էջ 12-13:

⁸ Որն, իր հերթին, քերես առաչացել է Դիոնիսիոս Արիսպագացու շատ ավելի բարդ կռադատության ազդեցության ներքո, հմմտ. Դիոնիսի Արիսպագացու Եպիսկոպոսի Արենացոցն Առ Տիմոթէոս Եպիսկոպոս՝ Յաղագս Աստուածային Անուանց, IV, 19 (The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite, ed. by R. W. Thomson, Lovanii, 1987 (CSCO, vol. 488, Ser. Arm. 18), p. 170).

Գիրք հարցմանց

...Աստուած ոչ է պատճառ
չարեաց, այլ միայն բարեաց: Եւ
այս վասն բազում պատճառի:
Նախ՝ զի բարին էութիւն է. ուստի
յայտ է՝ զի հակադարձին առ
միմեանս. զի ամենայն որ բարի
է՛ է՛ է. եւ ամենայն որ է՛ է՛ բարի
է: Իսկ շարն ո՛չ է էութիւն:

Հավաքումն

Դարձեալ՝ բարի է նախա-
խնամութիւն, եւ շարն ուրեմն [ոչ] է
նախախնամութիւն. եւ զի շարն ոչ է
է՛, ամենայն հարկիւ եւ ընդդիմակ
նմին բարին է՛ է: Եւ զի հակա-
դարձին սոքա. ամենայն որ է՛ է,
բարի է, եւ ամենայն բարի է՛ է, եւ
նախախնամութիւն զի բարի է,
ապա ուրեմն եւ է՛ է:

Թվագրման երկրորդ հանգամանքը կապված է ՄՄ 1701 ձեռագրի հետ: Այն ընդօրինակել է Արիստակես Սերաստացին՝ Հովհան Որոտնեցու ավագ եւ ամենամտերիմ աշակերտներից մեկի՝ Ավագ վանքի վանահոր՝ Գեւորգ Երզնկացու դեռեւս կենդանի լինելու օրօք¹⁰: Ձեռագրի հիշատակարանի առաջին մասը, որը թվագրված է 1383 թվականով, իրականում պատկանում է ոչ թե Արիստակեսին, այլ Գրիգոր Տաթեւացուն, եւ վերաբերում է միայն Արիստակեսի ժողովածուի մեջ զետեղված «Մեկնութիւն Ստորոգութեանց եւ Յաղագս մեկնութեան գրոցն Արիստոտէլի Յովհաննու Որոտնեցույ» աշխատությանը: Այս հիշատակարանի նախագաղափար ձեռագիրը (ՄՄ N 5931)՝ Հաւաքումն» չի պարունակում¹¹: Դա նշանակում է, որ Արիստակեսն իր մատյանի մնացած նյութը, ուստի եւ «Հավաքման» բնագիրը, քաղել է այլ աղբյուրից: Իսկ եթե հաշվի առնենք, որ Արիստակեսի՝ բավական հմուտ եւ

⁹ Այս գրչի ձեռնով ընդօրինակվել են եւս երեք մատյաններ. ՄՄ 753/1405թ. (Մանրուսմունք), ՄՄ 763/1408 թ. (Մանրուսմունք), ՄՄ 5118/1412 թ. (Ոսկեփորիկ Գրիգորի Տաթեւացու): Բոլոր ձեռագրերը ստեղծվել են Ավագ վանքում, բոլորի հիշատակարաններում հիշատակվում է Գեւորգ Երզնկացին:

¹⁰ Գեւորգ Երզնկացու նահատակ վախճանը եղավ 1416 թվականին, տե՛ս Հ. Ա. Ն. Ա. Ն. Ա. Ն., Հայոց անձնանունների բառարան, Հատ. Ա, Երևան, 1942, էջ 102:

¹¹ Լ. Խ ա շ ի կ յ ա ն , ԺԳ դարի հիշատակարաններ, 1950, էջ 554: Նույն ձեռագրի հիշատակարանում հիշատակվում է նաև Գեւորգ Երզնկացին «համշիրակ եղբայր» մակդիրով արտահայտություն, որի կիրառությունը բնական է Գրիգորի, բայց ոչ հիշատակարանն ընդօրինակող Արիստակեսի համար:

Որոտնեցու անմիջական շրջապատի հետ շփվող գրչի կողմից ընդօրինակված «Հավաքման» բնագիրը արդեն ունի խոշոր բացեր եւ գռեհկացված ընթերցվածներ, ապա կարելի է եզրակացնել, որ այն ժամանակ, երբ մեզ հետաքրքրող բնագիրը հասել է գրչին, այն արդեն ուներ որոշ պատմություն եւ ինչ-որ քանակով ընդօրինակություններ, այսինքն ստեղծվել է 1412 թվականից շատ ավելի վաղ:

«Հավաքման» առանձնահատկությունները

«Յաղագս նախախնամութեան» երկի Որոտնեցու կողմից մեկնվելու փաստն ինքը արժանի է հատուկ ուշադրության: Սակայն Որոտնեցու եւ նրա աշակերտների վրա փիլոսոֆիայի մտքի ազդեցության լիարժեք ուսումնասիրությունը հնարավոր կլինի միայն այն ժամանակ, երբ ամբողջությամբ կհրատարակվի մեծ դպրապետի մեկնողական եւ քարոզչական ժառանգությունը: Այստեղ մենք կբավարարվենք «Հավաքման» բնագրի մի քանի դիտարկումներով:

Առաջինը կապված է նախախնամության խնդրի քննարկման ընդհանուր երանգավորման հետ: Փիլոն Ալեքսանդրացու երկում Փիլոնն ու Ալեքսանդրոսը ոչ միայն ազգակիցներ են եւ փոխադարձ համակրանքով կապված զրուցակիցներ, այլեւ հավասարապես բարձր փիլիսոփայական մշակույթում կրթված անձնավորություններ, որոնք ոչ միայն տիրապետում են նյութին, այլեւ վարժված են քննարկման այն եղանակում, որը թույլ է տալիս հասնել խնդրի լուծմանը հարց ու պատասխանի ձևով: Այս ձևը չի կարող համարվել փիճարանություն. այն հեռու է նաեւ սոկրատյան-պլատոնյան տրամախոսության եղանակից, քանի որ վերջինում հարցեր տալու իրավունքն ու հմտությունը վերագրվում է միայն «մանկաբարձ» ուսուցչին (*Theaetetus*, 149a-151s), որն օգնում է անգիտակից աշակերտին ծննդաբերել, այսինքն՝ վերհիշել մարմնական կյանքով մթազնված իմացությունը (*Phaedrus*, 72d-91d), իսկ ծննդաբերելուց հետո զննում է ծնածի կենսունակությունը: Փիլոնի տրամախոսության մեթոդն ավելի մոտ է Արիստոտելեսի խնդիրները ներկայացնելու եւ հետազոտելու եղանակին. դրանք չեն առաջանում «ոչնչից», այլ ծագում են նախկինում ձեւավորված փիլիսոփայական միջավայրից՝ որոշակի տեսակետներից, հասկացություններից, տրամաբանման եղանակներից եւն: Քննվող խնդիրը ձեւափոխելու կամ դրա

նոր լուծման հասնելու համար հարկավոր է վերլուծության ենթարկել այս ամբողջ ժառանգությունը, հստակ դիրքորոշվել առկա մտավոր տարածության մեջ: Այս պարագայում նախկին փիլիսոփայության կողմից «հարցնող» Ալեքսանդրոսի դերը ոչ պակաս կարևոր է, քան «պատասխանող» Փիլոնինը:

«Հավաքման» մեջ մթնոլորտը խիստ փոխվում է: Համակրանքի եւ հանդուրժողության բոլոր արտահայտումները բացառվում են, քննարկումը վերածվում է հերքման: Փոխվում է նույնիսկ գրուցակցին դիմելու եղանակը՝ այսպես, խաղաղարար կոչը՝ «Կալ զքեզ. քանզի ոչ անգէտ եմ այսորիկ...»¹² վերածվում է սաստման. «Կա՛լ զքեզ եւ դադարեա՛ ի հայհոյելոյդ»¹³: Որոտնեցին Փիլոնի երկը ընկալում է որպես կովանների զինանոց եւ կազմում է «ընդդիմութիւն», որն ուղղված է հավաքական անձնավորության, Աստծո նախախնամության գոյությունը բոլոր շննդունողների դեմ: Հետաքրքիր է սակայն, որ երանգի նման փոփոխումը նկատելի է արդեն Եվսեբիոս Կեսարացու «Ավետարանական նախապատրաստություն» երկում: Այս գործում, որի շնորհիվ մեզ է հասել Փիլոնի «Յաղագս նախախնամութեան» անհետացած հունարեն բնագրի զգալի մասը, ներածելով խոշոր մեջբերումը, Եվսեբիոսն ասում է. «Այս նույն այրը (իմա՝ Փիլոնը – Օ.Վ) իր՝ «Յաղագս նախախնամութեան» գործում խիզախորեն խոսում է այն մասին, որ ամբողջը կառավարվում է նախախնամության կողմից, բերում է անաստվածների առարկությունները եւ հերքով պատասխանում է նրանց: [Այս աշխատության] ամենամեծ եւ ամենաանհրաժեշտ մասը, թեեւ այն կարող է չափազանց երկար թվալ, ես համառոտված ձևով բերում եմ [իմ գրքում]»¹⁴: Ի դեպ, Եվսեբիոսի տեղեկությունն այն մասին, որ նա Փիլոնի երկից թողել է միայն ամենակարեւորը, նույնպես քողարկում է որոշակի միավածություն. Կեսարացին առաջին հերթին հեռացնում է փիլոնյան բնագրից, ամենեւին էլ ոչ միամիտ, Ալեքսանդրոսի հարցերն ու առարկությունները: Հովհան Որոտնեցին,

¹² Փիլոնի Եբրայեցոյ բանք երեւ... 1822, էջ 93 (II եւ 72):

¹³ Հավաքումն, Բան երկրորդ, [72]:

¹⁴ ὁ δὲ αὐτὸς ἀνὴρ καὶ περὶ τοῦ προνοίᾳ διοικείσθαι τὸ πᾶν ἐν τῷ περὶ προνοίας νεανικώτατα διέξεισιν, τὰς τῶν ἀθέων ἀντιθέσεις προτάξας καὶ πρὸς αὐτὰς ἐξῆς ἀποκρινάμενος, καὶ τούτων δὲ, εἰ καὶ μακρότερα δόξειεν, ἄλλ' ὡς ἀναγκαῖα τὰ πλείστα συντεμῶν ἐκθήσομαι. Praeparatio Euangelica 13,7. Մեջբերվում է ըստ Eusebii Caesariensis Opera, recogn. Guil. Dindorfius, vol. 1-2, Leipzig, 1867.

հավանաբար, շարունակում է այս՝ ինչ-ինչ ճանապարհներով հայ վարդապետներին հասած «վիճաբանական» ավանդությունը:

Երկրորդ կարեւոր հանգամանքն այն է, որ Որոտնեցու՝ Փիլոնի աշխատության վերապատումն ամբողջական չէ: Բացեր կան եւ շարադրանքի ընթացքում եւ վերջում բացակայում են փիլոնյան բնագրի 76-113 պարբերությունները: Սակայն, մեր կարծիքով, այստեղ պետք չէ ենթադրել ո՛չ «Հավաքման» բնագրի վնասված լինելը, ո՛չ էլ «Հավաքման» համար հիմք ծառայած լուծմունքի անավարտությունը: Նախ, «Հավաքման» ստեղծողը թերեւս աշխատել է հավասարեցնել Փիլոնի աշխատության առաջին եւ երկրորդ գրքի վերապատումների ծավալները: Երկրորդ, ավելի կարեւոր գործոնը հավանաբար այն է, որ վերապատումի շեն ենթարկվել այս կամ այն պատճառով անընդունելի կամ ավելորդ թվացող դրվագները: Այսպես, բաց թողնելով հոմերոսյան վեպի քննադատությունը (Յաղագս նախ. Բ, 35-37), կամ «Ֆայդրոս» պլատոնյան տրամախոսությունում շարադրվող բանաստեղծական մոլեզնության մասին ուսմունքը (Յաղագս նախ. Բ, 43-44), հավաքողը չէր ցանկանում քննարկել բնագրերը, որոնք հայերեն թարգմանված չեն եղել, եւ իրենց հերթին կպահանջեին ծավալուն լրացուցիչ պարզաբանումներ: Ինչ վերաբերում է երկրորդ գրքի ավարտական մասին, ապա նրա իմաստային կորիզը՝ աշխարհի բոլոր բաղկացուցիչների «օգտավետությունը» ընդհանուր բնական համակարգի, ուստի եւ մարդու համար, արդեն բերվում է «Հավաքման» վերջում որպես դրույթ, որը լուսաբանված է մի քանի օրինակներով: Նույն դրույթի մնացած լուսաբանումները, որոնք բերվում են «Յաղագս նախախնամութեան» շարադրված մասում, թերեւս այդքան էլ անհրաժեշտ չեն համարվել:

Հրատարակման սկզբունքները եւ օգտագործված նշանները

Սույն հրապարակումը կատարվում է Երեւանի Մատենադարանի երեք ձեռագրերի հիման վրա¹⁵.

¹⁵ Յավոբ, անհասանելի է մնացել Երուսաղեմի թիվ 3393 ձեռագիրը: Ձեռագրերի ցուցակներից բացակայում է նաեւ այս մատյանի նկարագրությունը: Նույնպես անմատչելի է եղել Վենետիկի թիվ 969 / ԺԴ դար (տե՛ս Մայր ցուցակ Հայերեն ձեռագրաց, Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, կազմ. Բ. Սարգսեան, Վենետիկ, 1914, հատ.Բ, № 253, էջ 729-730):

A = ՄՄ 1701 / 1412թ.: Ավագ վանք (Երզնկա), գրիչ՝ Արիստակես Սերաստացի, թ. 8բ - 29ա:

B = ՄՄ 1931 / ԺԵ դ., գրիչ՝ Գրիգոր եպս., թ.125ա - 131ա:

C = ՄՄ 3860 / ԺԸ դ., գրիչ եւ ստացող՝ Գրիգոր Կարապետյան, թ. 148ա - 162բ:

Որպես հիմք ընդունվեց լավագույն *B* բնագիրը, որի հետ հաճախակի համաձայն են նաև *A*-ի ընթերցվածները: *C* բնագիրը լի է գրչական սխալներով, բացերով եւ թույլ ընթերցվածներով, ուստի եւ հիմնական բնագրում համարյա թե չի արտացոլվում:

Փիլոնի «Յաղագս նախախնամության» եւ Որոտնեցու «Հավաքման» համադրության արդյունքները ցուցադրված են «Հավաքման» մեջ հետեւյալ կերպ. քառակուսի [] փակագծերում նշված է վերապատմվող հատվածի համարը¹⁶. փիլոնյան արտահայտությունները, որոնք կրկնվել են բառացի, ընդգծված են: Այն բառերը, որոնք վերցված են եղել ոչ ընթացիկ, այլ որեւէ այլ հատվածից, նույնպեւս ընդգծվում են, թեք փակագծերում / / նշվում է այն հատվածի համարը, որից ծագում է տվյալ բառը կամ արտահայտությունը:

Քանի որ փիլոնյան գործի դրվագները վերաշարադրության մեջ երբեմն տեղերով փոխվում են, քառակուսի փակագծերում տրված պարբերությունների համարակալումը «Հավաքման» մեջ նույնպես երբեմն խախտվում է:

Ուղիղ եւ անուղղակի մեջբերումներն Աստվածաշնչից նշվում են անմիջապես բնագրում (ուղիղ մեջբերումները նաև տրվում են շղագրով), քառակուսի փակագծերում:

Հրատարակչի ծանոթագրությունները բերվում են բնագրից հետո, հղումը բնագրում կատարվում է անկյունավոր փակագծերում գտնվող աստղիկով եւ հոռմեական թվով, օրինակ՝ < *V >: Ծանոթագրությունները

¹⁶ Համարները դրվում են ըստ Մ. Ավգերյանի «Յաղագս նախախնամութեան» լատինական քաղցմանության եվրոպական վերահրատարակումներում ընդունված համարակալման. [G.E.Richter]: *Philonis Judaei opera omnia. Textus editus ad fidem optimarum editionum*, Leipzig, Schwickert 1828 –1930, t.8, pp. 45 – 100; *Idem, editio stereotypa*, Leipzig, Tauchnitz 1851-53, t.8, pp. 52 – 113; *Philon d’Alexandrie, De Providentia I et II, Introduction, traduction et notes par Mirelle Hadas – Lebel (Les oeuvres de Philon d’Alexandrie, t.35), Paris, 1973.*

վերաբերում են միայն Ռրոտնեցու օգտագործած աղբյուրներին եւ շեն մեկնարանում «Հավաքման» համար հիմք ծառայաց Փիլոնի երկը¹⁷:

Տարընթերցումները բերվում են սովորական տողատակ հղումների ձևով: Եթե տարընթեռնելի է ոչ թե մեկ բառ, այլ մի ամբողջ հատված, այս հատվածից առաջ հիմնական բնագրում գրվում է || նշանը: Խոշոր բնագրային բացը ձեռագրում, բացի || նշան ստանալուց, վերցվում է նաև ձեւավոր փակագծերի մեջ, {} նշանը կրկնվում է նաև տողատակում, համապատասխան ձեռագրի տառանիշից առաջ:

Սրբագրումները բերվում են հիմնական բնագրում քառակուսի փակագծերում. տողատակում նշվում են բոլոր ձեռագրային ընթերցվածները:

Սխալ, բայց այս կամ այն առումով հետաքրքիր տարընթերցումները նշվում են շղագրով:

Եթե ընթերցվածները տարբերվում են միայն հոգերով, ապա տողատակում երկար բառի դեպքում բերվում է միայն բառավերջը՝ տարբերվող հոգով կամ հոգախմբով:

Ակնհայտ գրչական սխալները հաշվի չեն առնվել, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հիմնական բնագրում առաջարկվել է սրբագրում:

¹⁷ Նման ծանոթագրությունները կարելի է գտնել, օրինակ, վերոհիշյալ՝ Փիլոն Ալեքսանդրացու ֆրանսերեն M. Hadas-Lebel-ի քարգմանման մեջ:

ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՅԱՅՏՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի՝ ՓԻՂՈՆԷ ԻՄԱՍՏՆՈՅ՝ ՈՐ ՅԱՂԱԳՍ
ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՅԱՌԱՋԻՆ՝ ԲԱՆԷ՝

ՅԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆՅ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՐՈՏՆԵՅՈՅ ԼՈՒՍԱԻՈՐ ԲԱԲՈՒՆԱՊԵՏԻ
ՏԵԱՌՆ ԻՄՈՅ՝

[Ա]

Որք⁵ ի բաղբաղանս անբաղայա/71/ եւ յաներաժիշտ/54/⁶ ձեռնարկս
հայթայթանաց իմաստակարծ մակաժելով/6/ յաժին, գօրէն նիւքահարակ
պահարաց/54, 75, 81/ եւ ի բնէ անբաժ նշուլից յառաքինի խորհրդոց,
զառանցեալ համբաւեն զաշխարհս ոչ⁷ եղեալ յումեքէ՝ որոյ ո՛չ սկիզբն
եղելութեան եւ ո՛չ⁸ կատարած/13/ ապականութեան գոլ⁹: Եւ ընդ¹⁰ այսուիկ¹¹
բառնան եւս զնախախնամութիւն բոլորիցս՝ ընդ որով եւ զարարչականն¹²
պատճառ. որպէս լիակատարն ամբարիշտ էպիկուրոս/50/ ասէր՝ ոչ գոլ
Աստուած: Զոր եւ առ ժամս թողցուք առ նա զպատասխանիս, թերեւ
խոստովանեալ յամենեցունց¹³ գոլ Աստուած, մանաւանդ թէ հետակայ¹⁴ ի
սկզբանէդ նախախնամութեան եւ սորա իմասցի գոլ ընդդիմադրութիւն¹⁵:

Բայց արդ՝ ուղղեսցուք առ թերակատարսն¹⁶ եւ անազղակ/6/
յաժմունսն¹⁷, որ ինքնագոյ¹⁸ ըստ նիւթոյն՝ իսկ զարդուցն¹⁹ միայն գոլ

¹ C է ի

² B առաջին

³ C բանէ եր

⁴ A Հայոց: C մերոյ | Օգնեա Տէր իմ:

⁵ A եւ որք

⁶ C -տս

⁷ C չիք

⁸ C չիք

⁹ C գոյ

¹⁰ B ընդդէմ

¹¹ C այսմիկ

¹² C -ան

¹³ C յամենեցուն

¹⁴ C յետագայ

¹⁵ C ընդդիմադրութիւն երկրորդ

¹⁶ C -րն

¹⁷ C աժմունսն

¹⁸ C յինքնագոյ

¹⁹ A -ուց

բաղբաղեն զարարչականն²⁰ պատճառ: Եւ զայս հաստատեն կրկին իմն առարկութեամբ²¹: Առաջին²² ասեն. ոչ է պարտ անգործ իմանալ երբեք զարարչականն²³ պատճառ մինչ ի սկիզբն ծննդեան աշխարհի, այլ միշտ անսկիզբն եւ յաւետակից նմին²⁴, ապա յայտ է, թէ ոչ ունի սկիզբն: Երկրորդ՝ առարկեն ասելով. գոլ զաշխարհս մշտնջենաւոր եւ առանց²⁵ ապականութեան. ըստ Սողոմոնի երկիր յաւիտեան կայ [Ժողովող.Ա.4]՝ արդ²⁶, եթէ անվախճան է, հարկ ուրեմն է²⁷ եւ²⁸ անսկիզբն գոլ: Զոր եւ մեզ ըստ իմաստնոյն Փիլոնի նախ պատահելի²⁹ է առ սկիզբն³⁰ գոլոյ աշխարհի եւ ապա զլուծումն առարկութեանց³¹ նոցա³²:

Եւ նախ այսպէս՝ իբր հարցմամբ. եթէ զյաւետակիցն ասացեալ ըստ ձեզ արարչականին, ի նմանէ՞ ասեք զգոլն միշտ եւ թէ³³ ոչ ի նմանէ: Զի թէ ոչ ի նմանէ, զիա՞րդ է³⁴ նա՞ արարչական պատճառ եւ || նա՞ նիւթական³⁵: Իսկ թէ ի նմանէ զգոլն ունի՞ յայտ է³⁶ ի նմանէ եղեալ, իսկ ումեմն³⁷ եղեալն ոչ է անսկիզբն:

Դարձեալ՝ երկու անսկզբունքն³⁸ պատճա՞ռ են միմեանց եւ պատճառելի³⁹, եւ⁴⁰ թէ ոչ: Եւ զիտեմ, զայս ոչ ուրանաս՝ յայնմանէ, զի⁴¹ զմինն⁴² ի⁴³ միոյն ասես⁴⁴ զարդարիլ: Իսկ զայս խոստովանեալ, հարցցուք ի քէն զմիւս

²⁰ A -ան

²¹ A իմաստարկութեամբ

²² C նախ

²³ A արարչական

²⁴ BC նորին

²⁵ C բարց

²⁶ C չիք

²⁷ AC չիք

²⁸ A չիք

²⁹ B նախապատահելի

³⁰ C անսկիզբն

³¹ AC -նցն

³² AC չիք

³³ B եթէ

³⁴ C չիք

³⁵ A աննիւթական

³⁶ C չիք

³⁷ AB ուրեմն

³⁸ AC անսկզբունքն

³⁹ C անպատահաւելի

⁴⁰ A չիք

⁴¹ A չիք C ի

⁴² BC -ն

⁴³ A չիք

⁴⁴ C ասէ

դէմն. եթէ ո՞ր ի սոցանէ պատճառ է պատճառելոյն: Զի թէ ասես զնիւթն պատճառ՝ ահա ոչ կամիս անսկիզբն եւ միշտ գոլ զարարիչն⁴⁵: Եւ թէ յայսմանէ⁴⁶ խոյս տուեալ ի բաց հեռանաս, ուրեմն պատճառելի նիւթն է արարչական պատճառին: Եւ թէ պատճառելի է՝ ամենայն հարկիւ սկսեալ է: Իսկ սկսեալն ոչ է անսկիզբն⁴⁷:

[8] Դարձեալ՝ եթէ⁴⁸ էր երբեմն ըստ⁴⁹ քեզ յորժամ⁵⁰ նիւթն անզարդ էր եւ յետոյ ի զարդ եկն. ունի՞ ապա աշխարհս սկիզբն որով զարդարեցաւ: Արդ՝ եթէ նիւթն այն զսկիզբն⁵¹ ի նմանէ՝ ունի ի⁵² զարդ [զալոյ]⁵³, ամենայն հարկիւ եւ զլինելն գոլ ի նմանէ ունի յաղագս ի զարդ [զալոյ]⁵⁴, ապա ոչ է ինքնեղ⁵⁵:

[9-10] Դարձեալ՝ խոստովանելի է ի մասնէ զբոլորն ճանաչել⁵⁶. զոր արինակ ոքն մարդ⁵⁷ կենդանի է եւ բանաւոր՝ ապա եւ⁵⁸ ամենայն մարդ կենդանի է⁵⁹ եւ բանաւոր: Այլ արդ՝ տեսանեմք զի ոքն մարդ ունի սկիզբն լինելութեան, ուրեմն եւ բոլոր տեսակն: Իսկ եթէ մարդս, որ մասն է աշխարհի, ունի սկիզբն լինելութեան, || յայտ է, թէ եւ բոլորն աշխարհիս ունի սկիզբն լինելութեան⁶⁰. ոչ ուրեմն է ինքնագոյ:

[11] Դարձեալ՝ տեսանեմք զոմն մարդ, զի է սկզբնաւորեալ յումեքէ պատճառէ, իսկ նա՞ յայլ ումեքէ, եւ այսպէս ոչ ելանեմք յանբաւս, ըստ որում ոչ է քննութիւն, ապա ի հարկէ զառաջին պատճառն պարտ է գտանել . {|| զի յոչէիցն ոչինչ լինի:

[12] Իսկ առաջին արարչական պատճառն ոչ յումեքէ է. զի թէ էր յումեքէ եւ նա, թերեւ ոչ էր առաջին պատճառ⁶¹}, այլ մի յարարելոցն. ապա⁶² մի է անսկիզբն պատճառ եւ⁶³ արարչականն⁶⁴ բնութիւն յորմէ ամենեքեանք⁶⁵

⁴⁵ AC արարիչն

⁴⁶ C յայսցանէ

⁴⁷ A չիք

⁴⁸ A թէ

⁴⁹ C ընդ

⁵⁰ C յիրաւի

⁵¹ C սկիզբն

⁵² A չիք

⁵³ ABC գոլոյ

⁵⁴ ABC գոլոյ

⁵⁵ C ինքն եղեալ

⁵⁶ A ճանաչելի

⁵⁷ C չիք

⁵⁸ AC չիք

⁵⁹ C չիք

⁶⁰ C չիք

⁶¹ {} C չիք

⁶² C ապա ուրեմն

⁶³ C չիք

⁶⁴ A չիք

⁶⁵ BC ամենայն

սկզբնաւորեցան:

[13] Այս՝ թէ մի է սկիզբն եւ ոչ անսկիզբն եղեալք⁶⁶ գոյքս ամենայն: Իսկ զի եւ⁶⁷ վախճանական է⁶⁸, դատելի է այսպէս. ըստ որում տեսանեմք զոքն մարդ ապականեալ, իմանամք եւ զբոլորն ապականելի՝ նմանապէս եւ ամենայն տեսակք զսոյն կրեն: Արդ՝ եթէ տեսակք աշխարհի մասունք են, որպէս եւ ապականելի, յայտ է, || զի եւ⁶⁹ բոլորն ապականելի, ոչ || է ուրեմն անվախճան⁷⁰ աշխարհս:

[14] Դարձեալ՝ զքոյս առեալ քեզ տացուք. զի թէ անվախճանն գոլ, հարկավորաբար եւ անսկիզբն գոլ ասացէր: Այլ արդ՝ խոստովանելի ցուցաւ եղական գոլ աշխարհս, ապա⁷¹ եւ ապականելի գոլ. իսկ ապականելին զիա՞րդ իցէ մշտնջենաւոր:

[15] Դարձեալ՝ տեսանեմք զտարերս, զի ապականեն զմիմեանս, եւ նոքա սկզբնեղագոյնք են աշխարհի, որպէս հուր ապականէ զերկիր⁷² ի պտղածնութենէ, եւ ջուր զհուր շիջուցանէ, եւ աւղ զջուր⁷³ ցամաքեցնէ⁷⁴, մանաւանդ որպէս ասեն բժշկացն դասք/18/. Ի յաւդոյ լինել բազում պատճառս հիւանդութեան || եւ ապականութեան⁷⁵ մարդկան: Արդ զիա՞րդ ինքեանք անապականք⁷⁶, միմեանց եւ այլոց ապականութիւն եւ մահ տուեալ: Ոչ ուրեմն է անապական աշխարհս որպէս ցուցաւ, ապա եւ ոչ ինքնեղ:

|| Այսքան առ այս⁷⁷:

[Բ]

Այժմ պատասխանեսցուք առաջարկութեանցն: Առ⁷⁸ առաջինն⁷⁹ ասելի է. զի թէ եւ յորժամ կամեցաւ արարիչն եւ ստեղծ զաշխարհս, ոչ ասի անգործ եւ դատարկ նախ քան զսկիզբն սորա: Եւ այս վասն բազում պատճառի:

Նախ՝ զի կամք արարչութեան⁸⁰ ոչ յետոյ շարժեցաւ ի նա, այլ անսկիզբն

⁶⁶ A եղեալ

⁶⁷ A չիք

⁶⁸ C չիք

⁶⁹ C եւ զի

⁷⁰ A ուրեմն անվախճան է: C ուրեմն է անվախճան

⁷¹ C ապա ուրեմն

⁷² C զաշխարհս

⁷³ C -րս

⁷⁴ B ցամաքէ

⁷⁵ C չիք

⁷⁶ C չիք

⁷⁷ AC չիք

⁷⁸ AB չիք

⁷⁹ A -ին

⁸⁰ C արարչին

եւ միշտ ընդ ||նմա է⁸¹ եւ կամքն իւր, վասն որոյ ի սկիզբն աշխարհի զառնելն/20/ սկսաւ, եւ ոչ զկամելն:

[21] Երկրորդ՝ զի զաշխարհս ցոյց եւ աւրինակ ասացին նախանկարի՝ իմն իմանալի աշխարհի, որ ի տեսութիւնն Աստուծոյ եւ զերեւելիս⁸² զայս աշխարհ ի նոյն կերպարան ձեւագրեալ: Յայսմանէ եւ Պաւղոս ասէ. նախ քան զլինելն աշխարհի ընտրեաց զմեզ [Եփես.Ա.4]: Ապա յայտ է, զի է Աստուած ||իմանալեացն միշտ արարիչ, եւ զգալեացն⁸³ սկիզբն լինելոյ տուեալ:

Երրորդ՝ զի որպէս ունի հիւան զհիւանելն, եւ ոչ միայն ի հիւանելն է՝ եւ կոչի հիւան, այլեւ նախ քան զգործն⁸⁴, եւ որպէս արեգակն եւ⁸⁵ նախ քան զծագելն է՝ եւ ասի արեգակն, թէպէտ դեռ [ոչ]⁸⁶ ծագեցաւ առ մեզ, թերեւ իմացեալ ||այսպէս եւ զԱստուծոյ⁸⁷ միշտ գոլ⁸⁸ արարիչ ոչ իցէ յանցումն:

Առ երկրորդն ասելի⁸⁹ է, թէ⁹⁰ մշտակայութիւն տարերց ոչ անեղութեան նոցունց⁹¹ հետեւի՝ այլ ըստ կամաց արարչին, զի մնաց[ին]⁹² առանց կործանելոյ, որպէս եւ ||Պղատոն < * I > ասէ⁹³. Եթէ⁹⁴ արարիչն հրատարակէր առ երկնայինսն, թէ ըստ բնութեան ձերում էք ապականացու, բայց ըստ կամաց իմոց⁹⁵ էք անապական: Բայց սակայն կամքս իմ⁹⁶ զօրաւոր է քան զապականութիւն բնութեան ձերոյ. վասն այն ոչ ապականիք: Իսկ բանն⁹⁷ Սողոմոնի ո՞չ իմացեալ լինի վասն անփոփոխ գոլոյ երկրի, այլ վասն կարող զօրութեան⁹⁸ արարչին, զի մի⁹⁹ գործն¹⁰⁰ նորա¹⁰¹ խափանեսցի երբեք [Նեեմի.2.3/ Ա Մակ.Թ.55]. զոր ոչ միայն այսպէս, այլեւ¹⁰² նորոգութիւն

⁸¹ AC նմանէ

⁸² A -սս

⁸³ A -ցս

⁸⁴ C զգործելն

⁸⁵ AC շիֆ

⁸⁶ ABC շիֆ

⁸⁷ C Աստուծոյ

⁸⁸ A զԱստուծոյ այսպէս գոլ միշտ: C այսպէս եւ Աստուծոյ միշտ գոլն

⁸⁹ C ասացեալ

⁹⁰ C շիֆ

⁹¹ C նոցուն

⁹² AB մնացելն: C մնացին

⁹³ AB ասէ Պղատոն

⁹⁴ AC թէ

⁹⁵ AC ձերոց

⁹⁶ B շիֆ

⁹⁷ B գրանն

⁹⁸ AB զօրութեանէ

⁹⁹ C շիֆ

¹⁰⁰ A գործ

¹⁰¹ C շիֆ

¹⁰² C այլեւ յետ

գերարնապէս փոխեցին եւ պայծառացին, ըստ¹⁰³ այնմ որ ||ասէ Եսայի¹⁰⁴.
 Եղիցի երկին նոր եւ երկիր նոր [Եսայի ԿԶ. 22]:

Այսքան առ այն, թէ մի է սկիզբն, եւ թէ եղական եւ ապականելի է
 աշխարհս:

[Գ]

Իսկ որք¹⁰⁵ շամբուշ/19/ եւ հեռալի/14/ անբան հակառակութեամբ
 յուղիղ հանճարոյ այլափոխութեամբ սխալեալ անխնամութիւն համբաւեն
 զաշխարհագումն/29,55/ նախախնամութեանց, այսպիսի իմն վատթար
 պատճառս¹⁰⁶ ձեռնարկեն շնչածին/36/ մտաւք. այսինքն շանդեաց ի վերա
 անշնչից/38,54/ եւ կարկուտ դալարաբեր երկրի/37/, անձրեաց եւ պտղոց
 երբեք¹⁰⁷ նուազութիւն եւ երբեք առաւելութիւն, ամբարշտաց եւ արդարոց ի
 միասին ի նմին ժամու պատուհաս կրել ի պատերազմի եւ¹⁰⁸ ի նախ¹⁰⁹ եւ ի
 տարածամ մահու ժանտախտից եւ ի սովոյ¹¹⁰, այլեւ արժանաւոր արանց
 յաղքատութեան¹¹¹ եւ անբարշտաց ի բարեբախտ կեանս՝ յայսցանէ եւ¹¹² ի
 նմանեաց սոցա կարծեն ոչ գոլ յառաջախնամութիւն: Զոր եւ այսպէս նախ
 ցուցցուք թէ¹¹³ է՛ նախախնամութիւն, եւ ապա զլուծումն¹¹⁴ տարակուսանացն
 որոշապէս դիրալուր բանիւ տացուք:

[2] Ո՛վ դու, որ պարսաւանս դնելով, բառնաս զնախախնամութիւնն¹¹⁵,
 յառաջախոհութեամբ եւ խնամաւք բառնաս: Եթէ առանց խոհեմութեան եւ
 անխնամութեամբ¹¹⁶, զի՞ թէ անխոհեմաբար կարծիցէ որ¹¹⁷ արդեաւք տգի-
 տութիւն զիմաստութիւն բառնալ: Իսկ եթէ նախահոգութեամբ յառաջախնամ¹¹⁸

¹⁰³ A ընդ

¹⁰⁴ BC շիֆ

¹⁰⁵ C որ

¹⁰⁶ B -սն

¹⁰⁷ C երբեք երբեք

¹⁰⁸ C շիֆ

¹⁰⁹ A շիֆ

¹¹⁰ BC սովու

¹¹¹ ABC յաղքատութիւն

¹¹² C շիֆ

¹¹³ A եթէ

¹¹⁴ C լուծումն

¹¹⁵ A -քիւն

¹¹⁶ B անխնամով

¹¹⁷ AC շիֆ

¹¹⁸ C առաջախնամ

լինիս բանիցն քոց¹¹⁹, || ապա է՝¹²⁰ նախախնամութիւն, որով դու դատեցար:

[25] Դարձեալ տեսանեմք զմասն եւ զմասանց մասն զի ունին խնամք. որպէս հայր՝ որդոց, հովիվք՝ խաշանց, նաւաստի՝ նաւի, նաեւ մրջին նախահոգակ եւ մեղու, եւ¹²¹ ծիծառն իմաստուն է: Եւ թէ այս այսպէս է, ապա գոյ եւ բոլորին նախախնամութիւն, յորմէ մասունքն ընկալան:

[26] Դարձեալ իշխանք եւ առաջնորդք որպէս տան միոյ կամ քաղաքաց խնամարկութեամբ նախախոհ¹²² գոլով ի պատրաստել¹²³ զպէտս¹²⁴ ոչ միայն բարեացն, այլեւ անարժանիցն¹²⁵ եւս, որք ընդունին զգով, ապա¹²⁶ հաւրն¹²⁷ եւ իշխանին/52/ ամենայնի¹²⁸ է առաւել խնամարկութիւն ըստ¹²⁹ առաւելութեան խնամարկելոցն:

[33] Դարձեալ ամենայնի¹³⁰ հարկ է յարուեստէ իմեմնէ զարուեստաւորն իմանալ. որպէս ի շինուածոց¹³¹ զշինողն: Այլ արդ տեսանեմք զերկինս ի նոյն ընթաց շարժութեան, զարեգակն եւ¹³² զլուսինն եւ զաստեղս, զշուր եւ զծով սահմանաձեւ¹³³ փակեալ, զերկիր հաստատեալ եւ զլերինս յարմարապէս բարձրացեալ [Սաղմ. 3Գ.17, ՃԳ.9, ՃԽԸ.6]. ապա¹³⁴ գոյ նախախնամութիւն¹³⁵ սոցա, յորմէ ամենեքեան¹³⁶ նոյնպէս կան եւ մնան: Ըստ Արիստոտելի <*II>՝ է՝ ոմն, որ¹³⁷ շարժէ զերկնային¹³⁸ մարմինն¹³⁹:

[40-41] Դարձեալ ի մասանց ներգործական || զգայութեանց երեւի շնչաւոր եւ նախահոգակ/31/ միտս գոլ ի մարդն¹⁴⁰. յորմէ ազգմանէ հրաւիրին

¹¹⁹ C գրոց

¹²⁰ C ապաւէն

¹²¹ C չիք

¹²² A նախահոգ

¹²³ A պատրաստեալ

¹²⁴ C զպէտ

¹²⁵ C անարժանեացն

¹²⁶ C ապա ուրեմն

¹²⁷ C հաւր

¹²⁸ B չիք

¹²⁹ A ընդ

¹³⁰ C ամենայնի

¹³¹ C շինուածոյ

¹³² A չիք

¹³³ AC սահմանաւ

¹³⁴ AC ապա ուրեմն

¹³⁵ C -թինս

¹³⁶ A ամենեքեանն : C ամենայն

¹³⁷ B չիք

¹³⁸ C երկրային

¹³⁹ AC -ին

¹⁴⁰ C մարդոյն

նորա յիրաքանչիւր գործս¹⁴¹. զի ոչ կարիցէ¹⁴² նիզակ կամ նետ շարժիլ¹⁴³ առանց¹⁴⁴ ուրուք ձգելոյ:

Ապա¹⁴⁵ այլափոխութիւն աւոոց եւ եղանակաց, տուրնջեան եւ գիշերոյ, [շանդի՛ք, կարկո՛ւտք եւ այլ նշանք]¹⁴⁶ յայտնապէս¹⁴⁷ տան իմանալ զաներեւոյթ¹⁴⁸ նախախնամութիւն¹⁴⁹ արարչականն¹⁵⁰ պատճառի:

Դարձեալ՝ եթէ¹⁵¹ գոյ այր իմաստուն եւ արդար, եւ¹⁵² գոյ շար եւ վատթար, այլ արդ ամենայն հարկիւ պիտոյ է¹⁵³ իմաստութիւն եւ արդարութիւն, որովք արդարն արդարանայ, եւ || իմաստունն¹⁵⁴ իմաստանայ, եւ¹⁵⁵ յընդդիմակ շարութենէն¹⁵⁶ շարն¹⁵⁷ || եւ անզգամն¹⁵⁸:

[51] Այսպէս ապա եթէ¹⁵⁹ գոյ նախախնամական, գոյ եւ նախախնամութիւն, որով խնամարկութիւնն¹⁶⁰ ներգործի: Դարձեալ՝ եթէ¹⁶¹ գոյ իմաստութիւն, գոյ եւ նախախնամութիւն¹⁶², որոյ պատճառ է. զի նախահոգութիւն || իմաստութիւն է¹⁶³ եւ¹⁶⁴ իմաստութիւն՝ յառաջախոհութիւն¹⁶⁵, եւ միմեամբք լինին: Այլ արդ՝ գոյ իմաստութիւն եւ գիտութիւն, ուստի ուսանիմք եւ գիտեմք՝ ապա¹⁶⁶ է՝ նախախնամութիւն¹⁶⁷, յորմէ նախախնամիմք եւ նախախնամեմք:

¹⁴¹ C գործ

¹⁴² C կարիցեն

¹⁴³ C շարժել

¹⁴⁴ C քարց

¹⁴⁵ C ապա ուրեմն

¹⁴⁶ AB նշանք՝ շանդիք, կարկոտ եւ այլք : C նշան

¹⁴⁷ C շիք

¹⁴⁸ C շիք

¹⁴⁹ C նախախնամութեան

¹⁵⁰ A շիք

¹⁵¹ C շիք

¹⁵² C շիք

¹⁵³ C է մեզ

¹⁵⁴ A -ուն

¹⁵⁵ C շիք

¹⁵⁶ C շարութեան են

¹⁵⁷ C շարին

¹⁵⁸ C շիք

¹⁵⁹ AC քէ

¹⁶⁰ A խնամարկութիւնն

¹⁶¹ AC քէ

¹⁶² C շիք

¹⁶³ C է իմաստութիւն

¹⁶⁴ B շիք

¹⁶⁵ C նախահոգութիւն

¹⁶⁶ C ապա ուրեմն

¹⁶⁷ B նախախնամութիւնք

[3] Դարձեալ՝ ամենայն որ սկիզբն ունի, յումեք է¹⁶⁸ սկսեալ, եւ սկսեալն յայլմէ ունի զամենայն, եւ զոր¹⁶⁹ ունի՝ կա՛մ ուսաւ, կա՛մ եզիտ, կա՛մ բնութեամբ ունի: Այլ արդ՝ ցուցաւ մարդս սկզբնաւորիլ յարարչական պատճառէ, || ապա է՝ ուրեմն¹⁷⁰ եւ նախախնամութիւն, յորմէ ուսաւ ի նմանէ, կամ եզիտ հանճարով, կամ բնութեամբ, որպէս հայր զորդի:

Դարձեալ՝ բարի է նախախնամութիւն, եւ շարն || ուրեմն է¹⁷¹ անխնամութիւն. եւ զի շարն ոչ է է՛, ամենայն հարկիւ եւ ընդդիմակ նմին բարին¹⁷² է է՛¹⁷³: Եւ զի հակադարձին սոքա. ամենայն որ է է՛¹⁷⁴, բարի է, եւ ամենայն բարի է է, եւ նախախնամութիւն զի բարի է, ապա ուրեմն¹⁷⁵ եւ¹⁷⁶ է է:

[Դ]

Եւ այսպէս յայտնի եղելոյ, թէ գոյ եւ է՛¹⁷⁷ նախախնամութիւն, բե՛ր այժմ զլուծումն տարակուսանաց նոցա հարցաքննապէս առնթեր դիցուք: Բայց նախ գիտելի է զի [46] որպէս հայր զորդիս, նոյնպէս եւ Աստուած յանձանձէ¹⁷⁸ զմարդիկ խնամելով, երբեմն առատ պարգեւաւք, եւ երբեմն երկիւղիւ¹⁷⁹ եւ նուազութեամբ, եւ ամենայն սոքա¹⁸⁰ ի խրատս¹⁸¹ ուղղութեան մարդկան:

Հարցումն¹⁸². Վասն է՛ր կարկուտք եւ այլ¹⁸³ պատուհասք¹⁸⁴, եւ զարդարոյս ինչս ընդ ամբարշտաց կործանեն:

[56] Պատասխանի¹⁸⁵. Ոչ է այն պակասութիւն արդարոյն վասն բազում պատճառի: Նախ՝ զի ստացուած արդարոյն արդարութիւն է, զոր ոչ ոք¹⁸⁶ կարէ

¹⁶⁸ AC չիք

¹⁶⁹ C զամենայն

¹⁷⁰ C ապա ուրեմն է: A ուրեմն չիք

¹⁷¹ C է ուրեմն

¹⁷² C բարի

¹⁷³ C չիք

¹⁷⁴ C չիք

¹⁷⁵ AC չիք

¹⁷⁶ B չիք

¹⁷⁷ C չիք

¹⁷⁸ C յայնցանէ

¹⁷⁹ A երկեղիւ

¹⁸⁰ C ոք

¹⁸¹ BC խրատ

¹⁸² C հարց

¹⁸³ C չիք

¹⁸⁴ AC պատահաւք

¹⁸⁵ C դարձեալ

¹⁸⁶ C չիք

զրկել: Ապա ուրեմն¹⁸⁷ նա ոչ տրտմի ընդ մարմնական ստացուածոց պակասութիւն, իսկ եթէ¹⁸⁸ տրտմի, ոչ է արդար ասէ, այլ պարզեաւք եւ վարձուք պաշտէ զԱստուած:

Երկրորդ՝ զի մի փքասցի ամբարտաւանութեամբ, իբր թէ իմոյքն մնացին եւ այլոցն [կորեն]¹⁸⁹ <* III>: Երրորդ՝ զի նախագետ է¹⁹⁰ նախախնամութիւն, զի մի շարեաց ինչք¹⁹¹ պատճառք¹⁹² լիցին¹⁹³, բառնա զգոյքն:

[59] Հարցումն¹⁹⁴. Վասն է՞ր արդարն եւ ամբարիշտն համազոյգ կորնչին ||ի պատերազմի, ի նաւի¹⁹⁵, ի սով[ոյ]¹⁹⁶, ի ժանտախտութեան եւ յայլսն¹⁹⁷:

[60] Պատասխանի. Առաջին¹⁹⁸ պատճառն¹⁹⁹ է²⁰⁰, զի ոչ ոք գիտէ եթէ²⁰¹ արդար էր. զի ծածուկ են ի մարդն բարքն²⁰²:

[61] Իսկ նախախնամութիւն ճշմարիտ գիտէ, եւ ամենայն ինչ յայտնի է նմա²⁰³, ապա յայտ է զի²⁰⁴ ոչ կորուսանէ զարդարն²⁰⁵ ընդ ամբարշտին:

[62] Երկրորդ՝ զի թէ եւ ||լինիցի²⁰⁶ իսկապէս արդար, ոչ է համազոյգ մահ²⁰⁷ նորա եւ ամբարշտին²⁰⁸. զի թէ եւ պատերազմ²⁰⁹ հասանիցի, ||ոչ խռովի²¹⁰ միտք նորա, այլ անախտ մնա միշտ նոյնպէս:

Երրորդ՝ զի միշտ զնոյն ցանկայր եւ կամէր, այսինքն զմահ մարմնոյ, իսկ ամբարիշտն սիրէ զկեանս մարմնոյ. ապա²¹¹ ոչ է միապէս պատիժ²¹² մահն²¹³

187 AB չիֆ

188 A թէ

189 ABC կորեան

190 C չիֆ

191 C -ֆն

192 C պատճառ

193 A լինիցին

194 C հարց

195 C ի նաւի, ի պատերազմի

196 C ի սովու

197 C յայլուր

198 A առին

199 AC -առ

200 C չիֆ

201 A թէ

202 AB բարիֆն

203 AC նմին

204 BC թէ

205 C արդարն

206 C լինի

207 C մահն

208 ||A չիֆ

209 B պատերազմն

210 C չիֆ

211 C ապա ուրեմն

212 C -մն

երկոցունցն:

[63] Չորրորդ՝ զի շնորհ ունի արդարն՝ ոչ երկնչել ի մահուանէ՝ որպէս վկայքն վասն Աստուծոյ, եւ յայտ է, զի²¹⁴ եւ արդարութիւն նորա ոչ վրդովի ի մահուն. ըստ իմաստասիրի, որ ասէ < *IV >. Ի բաց տար ի քումմէ²¹⁵ [կարճմտութենէդ]²¹⁶, զի զարդարութիւն ոչ ինչ կարէ ստնանել²¹⁷, որպէս յառաջ ասացաք: Իսկ ամբարիշտն միշտ երկնչի ի մահուանէ²¹⁸ ապա²¹⁹ ոչ է միապէս մահ նոցա²²⁰:

[64] Եւ դարձեալ՝²²¹ զի արդարն²²² յուսով²²³ նախախնամութեանն²²⁴ ասէ մխիթարի²²⁵, որպէս եւ Առաքեալ²²⁶. Ոչ այսու կենաւքս միայն || եմք յուսացեալ²²⁷, [Ա. Կորն. ԺԵ.19] ասէ²²⁸: Իսկ ամբարիշտն ոչ ունի զյոյս²²⁹ բարեաց հատուցման, ապա²³⁰ առավել պատժի ամբարիշտն քան զարդարն ի մահ պատերազմի եւ յայլոցն:

[54] Հարցումն²³¹. Վասն է՞ր շանդիք²³² եւ²³³ կարկուտ²³⁴ հարկանեն զանշունչ նիւթ²³⁵ այսինքն զքարինս²³⁶ եւ զայլ ինչ:

[39] Պատասխանի. Զի մարդիկ խրատեսցին եւ երկիցեն, որպէս եւ²³⁷ երկրագործք²³⁸, ի սերմանել զսերմանս ցորենոյ²³⁹, զաւղս հարկանելով,

²¹³ C այն

²¹⁴ C չիք

²¹⁵ A ի քումն է

²¹⁶ A կարճամտութենէ էդ: B կարճմտութենէ: C կարճմտութիւն

²¹⁷ C ստանալ

²¹⁸ C մահու

²¹⁹ C ապա ուրեմն

²²⁰ C սոցա

²²¹ A երրորդ: C հինգերորդ

²²² C արդարութիւն

²²³ C յուսով եւ

²²⁴ AC -քեան

²²⁵ C մխիթարին

²²⁶ C առաքեալ ասէ

²²⁷ ABC յուսացեալ եմք

²²⁸ C չիք

²²⁹ C յոյս

²³⁰ C ապա ուրեմն

²³¹ C հարց

²³² C շանթք

²³³ B չիք

²³⁴ C կարկուտք

²³⁵ C նիւթք

²³⁶ C քարինս

²³⁷ C չիք

²³⁸ C երկիւղած երկագործք

²³⁹ B ցորեն

զթռչինս²⁴⁰ ի բաց մերժեն:

Հարցումն²⁴¹. Վասն է՞ր ||կարկտիւ կամ երաշտով զպտղածնութիւնս²⁴² երկրի խափանէ²⁴³:

Պատասխանի. Առաջին պատճառ՝ զի վայելչութիւն²⁴⁴ եւ զգեղեցկազարդութիւն²⁴⁵ երկրիս²⁴⁶ բառնայ յանարժանիցն բնակելոց²⁴⁷: Երկրորդ՝ զի մի լիցին²⁴⁸ նոցա²⁴⁹ դարձեալ պատճառք եւ արարչականք շարեաց, որպէս ի գիներբուս զգործելի անօթս/36/²⁵⁰ յիմարութեան բառնայ²⁵¹:

[72-73] Երրորդ՝ զի որպէս պտղոցն²⁵² պակասութեամբ²⁵³ ցաւեցաւ²⁵⁴ եւ²⁵⁵ խայթեցաւ²⁵⁶ սիրտ քո՝ ուսցիս թէ դու յորժամ զայլոց ինչք²⁵⁷ զրկէիր՝ այսինքն կամ զհոգոյդ, եւ կամ²⁵⁸ զայլ մարդկան²⁵⁹, նոյնպէս²⁶⁰ եւ նոքա ցաւէին, եւ դու ոչ գիտէիր:

[54] Հարցումն²⁶¹. Վասն է՞ր եւ զոմանս յամբարշտաց ||հարկանէ շանդին, այսինքն²⁶² կայծակն:

Պատասխանի. Առաջին²⁶³ զի պատժեսցի վասն մեղաց՝ զի ոչ երբեք շանդի եւ արդար: Երկրորդ՝ զի եւ այլքն²⁶⁴ ուսցին²⁶⁵ եւ խրատեսցին դառնալ ի մեղաց՝ զի մի ամենայն ազգ մարդկան²⁶⁶ կորիցէ²⁶⁷ նոյնպէս:

240 A -իւն

241 C հարց

242 A շիբ

243 C խափանի

244 C վայելչութիւն

245 C գեղեցկութիւն

246 A շիբ

247 BC բնակելոյ

248 BC լիցի

249 C ի նոցա

250 C յամօթ

251 AC բառնան

252 AC -ոց

253 C -թեամբն

254 A ցաւեցար: C ցաւեցեր

255 C շիբ

256 C յաղթեցաւ

257 C ինչքն

258 AC շիբ

259 A մարդիկն

260 A շիբ

261 C հարց

262 C ի հրէշտակէ շանդին որպէս

263 C առաջին պատեառ

264 A այլ: B այլի

265 A տեսցեն

266 A մարդիկ

Հարցումն. Վասն է՞ր ի տարերացդ տայ ||մարդկան ահ²⁶⁸. այսինքն շանդի²⁶⁹, կարկուտ, երաշտ եւ զայլսն²⁷⁰:

Պատասխանի. Նախ՝ զի յամենայն ժամ²⁷¹ մեզ մերձաւորք են, եւ վասն այն²⁷² առաւել երկնչիմք: Երկրորդ՝ զի որպէս մարդիկ զգործս²⁷³ բարիս ի շար փոփոխեն, եւ նախախնամութիւն Աստուծոյ զպատճառս²⁷⁴ կելոյ²⁷⁵ մեզ դարձուցանէ ի պատիժ եւ ի սատակումն մարդկան: Երրորդ՝ զի ծանիցեմք թէ է՛ ոմն նախախնամող եւ տեսանող գործոց մերոց²⁷⁶, որ զցողն ի հուր փոխէ. նաեւ ի կարկտէն հուր հանէ, եւ ի միջոյ ամպոյն. որպէս է մարդ, որ ի միջոյ քարանց հուր հանէ²⁷⁷ արուեստի:

Հարցումն²⁷⁸. Վասն է՞ր անարժանք ի մեծութեան են եւ բարեբախտք²⁷⁹ ամենայնիւ, եւ արդարք ի տնանկութիւն²⁸⁰ եւ ի սով, եւ ի հիւանդութիւն:

[64-65] Պատասխանի. Ոչ է բարեբախտութիւն կարծելի զառատութիւն մեծութեան եւ զառողջութեան²⁸¹, եւ զայլոցն ամբարշտաց²⁸² ոմանց: Նախ՝ զի ոչ են մնացական, այլ անցաւորք, եւ անօգուտք, որպէս ասէ. Կրիստոս²⁸³ Պափտուպոս²⁸⁴, որ ոսկեղէն յորձանս²⁸⁵ ունէր, զի՞նչ օգտեցաւ: Քսերֆսէս բազմամբոխն ու՞ր է: Աղեֆսանդր Մակեդոնացի²⁸⁶, ||որ բոլոր աշխարհի տիրեց²⁸⁷, ո՞չ է մեռեալ եւ այլն նմանապէս: Երկրորդ՝ զի սոքա ոչ կարեն անախտ առնել զհոգին: Երրորդ՝ զի միշտ ի հոգք եւ ի ցաւս պահեն զստացողն: Եւ դարձեալ²⁸⁸ տայ այսպիսեացն մեծութիւն, զի բառնալովն առաւել ցաւեսցին

²⁶⁷ AC կորիցեն

²⁶⁸ A մարդկան մահ

²⁶⁹ C շանդի եւ

²⁷⁰ C զայլս

²⁷¹ C չիք

²⁷² B չիք

²⁷³ C ի գործս

²⁷⁴ C -առ

²⁷⁵ AC -ոյն

²⁷⁶ B մեր

²⁷⁷ C հանեն

²⁷⁸ C հարց

²⁷⁹ AC բարեբախտ

²⁸⁰ C տնանկութեան են

²⁸¹ A զառողջութիւն մեծութեան

²⁸² A -ացն

²⁸³ B Կրիստոս

²⁸⁴ A Պափտուպոս

²⁸⁵ C արձանս

²⁸⁶ C Մակեդոնացի

²⁸⁷ BC չիք

²⁸⁸ AC չիք

և կսկծեսցին:

[66] Իսկ արդարն ի սով կամ ի հիւանդութիւն²⁸⁹. Եւ այս է ի նախախնամութիւն²⁹⁰ տունալ: Նախ՝ զի ոչ կարեն սոքա զհոգոյն անախտութիւն փոխել: Երկրորդ՝ զի այլ առաւել բազմանայ առաքինութիւն²⁹¹ հոգոյն: Երրորդ՝ զի զնորա կամս²⁹² կատարէ նախախնամութիւնն²⁹³, զոր միշտ ցանկայ արդարն զնուազութիւն մարմնոյն: Զորրորդ՝ զի թէ իցէ ||ինչ ի նմա տկարութիւն²⁹⁴, եւ զայն եւս փոխեսցէ յուղղութիւն եւ յարիութիւն²⁹⁵, զի ամենեւիմբ²⁹⁶ մաքրեսցի:

[69] Դարձեալ ասես²⁹⁷, թէ զիա՞րդ արդարն հիւանդանայ կամ խոշտանգի: Եւ զիա՞րդ իցէ արդար, յորժամ այսպիսեսցս ոչ համբերեսցէ, կամ զաղքատութիւն եւ զանիրաւ զրկումն²⁹⁸ իբրեւ զմեծութիւն ոչ ընդունի, որպէս²⁹⁹ զհայր համբերութեան Յոր:

Այսքան առ այս:

[Ե]

[77] Բայց զի ոմանք այլ իմն³⁰⁰ [շնչորսական]³⁰¹/78/ ձեռնարկութեամբ ի բաց ձգեալ³⁰² զսանձս³⁰³, նախախնամութեան զամենայն գործ ի բախտ եւ ի ծնունդ վիճակեալ յաստեղաց ասեն մատակարարիլ³⁰⁴: Եւ զայս վասն բազում սպտճառի: Նախ՝ զի ոչ կամին համբերել զառողջ կեանս առնուլ ի նախախնամութենէն: [78] Երկրորդ՝ զի ||յիննիշխան գորութենէն³⁰⁵ զրկեսցին: Երրորդ՝ զի հայրայրմունս կամին գտանել շարեացն գործոց, իբր թէ ոչ է ի խորհրդոց իւրեանցն³⁰⁶:

[79-80] Զոր մեք ճշմարիտ հարցմամբ յանդիմանեսցուք զնոսա: Նախ

²⁸⁹ B ի հիւանդ

²⁹⁰ A նախախնամութեան: C նախախնամութեանց

²⁹¹ C զառաքինութիւն

²⁹² C կամսն

²⁹³ A նախախնամութիւն

²⁹⁴ A ի նմա ինչ տկարութիւն: C ինչին մատակարարութիւն

²⁹⁵ C յարութիւն

²⁹⁶ A յամենեւիմբ

²⁹⁷ A ասեն

²⁹⁸ AC զրկում

²⁹⁹ BC իբրեւ

³⁰⁰ C իմն

³⁰¹ ABC շնչորսական

³⁰² AC ձգել

³⁰³ B -ձն

³⁰⁴ AC մատակարարել

³⁰⁵ A յիննիշխանութենէն: C իննիշխանական գորութեան

³⁰⁶ C իւրոց

այսպէս՝ եթէ³⁰⁷ ուղղիչք եւ վերակացուք քաղաքաց արդա՞րք են, թէ³⁰⁸ անիրար: Եթէ անիրարք՝ զիա՞րդ իցեն դատաւորք արդարութեան, այսինքն զուգակշռիչ հատուցման: Իսկ եթէ արդարք, զի՞նչ իցէ արդարադատութիւն³⁰⁹, յորժամ զգործունեայս³¹⁰ շարեաց³¹¹ պատժեն ի դատաստան մահու. զի ակամա կամարք, այսինքն³¹² բռնութեամբ աստեղաց³¹³ վարեցան ի նոյնն³¹⁴: Դարձեալ՝ օրէնք ազատա՞ց եղան, եթէ անազատաց: || Եւ զի ոչ անազատաց³¹⁵, յայտ է յայսմանէ³¹⁶, զի ոչ ունին անասունքն³¹⁷ զօրէնս³¹⁸: Իսկ եթէ ազատաց՝ եւ զիա՞րդ իցեն ազատք, յորժամ զրկեալ են յանձնիշխանութենէ³¹⁹ եւ³²⁰ եղեալ³²¹ ընդ կապոյ³²² եւ ընդ լծոյ³²³ ծննդեան:

[81] Դարձեալ՝ հայրատանջ եւ մայրատանջ³²⁴ զիա՞րդ կրեսցէ պատիժ. կամ³²⁵ շուն կին ի խառնակութիւնս³²⁶ յաստեղա՞ց³²⁷ բռնի մղեալ:

[82] Դարձեալ՝ եթէ գոյ փառք եւ գովեստ³²⁸ առափնեացն եւ պարսաւանք վատթարաց, ըստ որում եթէ³²⁹ գովելի են գեղեցիկքն, ուրեմն յայտ է, զի գոյ եւ³³⁰ անձնիշխան³³¹ ազատութիւն:

[83] Դարձեալ՝ տեսանեմք զչարիս³³² յերկիւղէ մահու եւ տանջանաց խորշեալ, նաեւ յընդդիմակէն զբազումս ի բարեաց ի շարիս փոփոխեալ. ուրեմն գոյ ինքնակամութիւն ի նոսա եւ ոչ հարկ աստեղց³³³:

³⁰⁷ C չիք

³⁰⁸ AB եթէ

³⁰⁹ A արդարութիւն: C արդարութիւն դատաւորութեան

³¹⁰ A գործունեայս

³¹¹ B շարաց

³¹² BC չիք

³¹³ AC -ցն

³¹⁴ BC նոյն

³¹⁵ C չիք

³¹⁶ B յայսմանէ

³¹⁷ C -ունք

³¹⁸ AB օրէնս

³¹⁹ A յիննիշխանութենէ: C յիննիշխանութեան

³²⁰ C չիք

³²¹ BC չիք

³²² AC կապոց

³²³ AC լծոց

³²⁴ AC -ջն

³²⁵ C որպէս

³²⁶ A պոռնկութիւն: C խառնութիւնս

³²⁷ C չիք

³²⁸ A գով

³²⁹ C չիք

³³⁰ C չիք

³³¹ C անձնիշխանական

³³² A շարիս

³³³ A աստեղաց: C աստեղութեան

[84] Դարձեալ՝ Հրէայք ամենեքեանքն³³⁴, որք են ընդ թլպատութեան արինաւք, [86] եւ եգիպտացիքն ընդ պաշտամամբ գարշելեաւք, եւ զնոյն արէնս³³⁵ յայլ եւ յայլ ժամանակս, հարք առ որդիս փոխանցելով, կարիցէ՞ որ ասել զամենեսեան զնոսա ի ||մի եւ³³⁶ նոյն աստղ ծնեալ, զի զմի եւ զնոյն ||ունին արէնս³³⁷ հարկի: եւ ոչ երբեք. ապա³³⁸ արէնք ըստ³³⁹ կամաց տիրեն նոցա, եւ ոչ աստեղց³⁴⁰ ծննդեան: [87] Դարձեալ՝ պատերազմ հասեալ ի վերա քաղաքի ուրուք, եւ առհասարակ սատակելոյ եւ ժանտախտի անորոշաբար ըմբռնելոյ, կարիցէ՞ որք³⁴¹ ասել զմի եւ զնոյն ծնունդ գոլ ամենեցուն. եւ ուր է ծննդեանն անփոփոխ անուն³⁴²:

[88] Դարձեալ՝ հարկ է ամենայն գոյ³⁴³, որոյ³⁴⁴ մասն ընդ լինելութեան³⁴⁵ եւ ապականութեան³⁴⁶ է, եւ բոլորն ընդ լինելութեան եւ ապականութեան գոլ. այսպէս ապա որոյ մասն ընդ նախախնամութեան է, պարտ է եւ զբոլորին³⁴⁷ ընդ նախախնամութեան գոլ: Արդ, եթէ եւ նոքա ընդ նախախնամութեան են, զիա՞րդ³⁴⁸ տիրեն ի վերա այլոց ինքնիշխան կամաց փոխելով, եւ կամ ընդ լծոյ կապանաց ըմբռնելով³⁴⁹:

[87] Դարձեալ՝ զիա՞րդ խոստանան յերկրորդ ծննդենէն զառաջին ծնունդն, այսինքն զսերմանցն³⁵⁰ զու՞րն³⁵¹ եւ զե՞րբն³⁵² աստեղն³⁵³ գիտել. զի կարի արագ եւ փոյթ անցանի³⁵⁴ եւ խուսափի, եւ ոչ կան ի նոյն շարժումն ընթացից, որպէս ասեն որք կատարեալ³⁵⁵ իմաստունքն են³⁵⁶ յայս: Ճ|

³³⁴ A ամենեկեան

³³⁵ AB յարէնս

³³⁶ AC շիֆ

³³⁷ A արէնս ունին

³³⁸ C ապա ուրեմն

³³⁹ A ընդ

³⁴⁰ AC աստեղաց

³⁴¹ B շիֆ

³⁴² C անունն անփոփոխ անունն

³⁴³ AB շիֆ

³⁴⁴ A որոց: C շիֆ

³⁴⁵ A լինելութենէ

³⁴⁶ A ապականութենէ

³⁴⁷ C բոլորին

³⁴⁸ C զիա՞րդ եւ

³⁴⁹ A ըմբռնելոյ

³⁵⁰ ABC -նց

³⁵¹ A զու՞ր

³⁵² A զե՞րբ

³⁵³ C աստղն

³⁵⁴ C անցանէ

³⁵⁵ C կատարեալք

³⁵⁶ B շիֆ

Դարձեալ՝ յԱրիստոտելէ³⁵⁷, զի թէ ամենայն իրք ի³⁵⁸ հարկէ լինի <*V>. նախ՝ զի ոչ լինի զանազանութիւն³⁵⁹ մշտնջենաւորացն եւ փոփոխականաց³⁶⁰, զի նոքա միայն են հարկիւ, որ³⁶¹ նոյնպէս են³⁶² յամենայն ժամանակի: Երկրորդ՝ զի ոչ եւս զանազանին բանաւորքն³⁶³ եւ խորհրդաւորքն ի յանբանիցն եւ յանխորհրդոցն: Երրորդ՝ զի ոչ լինի բնութենէ³⁶⁴ բերք եւ ոչ արուեստից: Չորրորդ՝ զի ոչ լինի ի կամաց գործք ինչ, եթէ ամենայն ինչ³⁶⁵ հարկ է: Հինգերորդ՝ զի ոչ լինին զիպուածք ինչ. բարեբաստութիւն կամ վատարանութիւն³⁶⁶: || Այսքան յառաջին բանէ որ Յաղագս նախախնամութեան ի Փիլոնէն հաւաքեալ³⁶⁷:

Նորին բան³⁶⁸ երկրորդ վասն նախախնամութեան

[Ա]

Իսկ ի միւս օրն ընդ այգն մթին՝ եկն Աղեքսանդրոս առ Փիլոն քեռորդի գոլով նմա: Եւ վասն նախախնամութեանն³⁶⁹ ասացեալ յերիկեան աւուրն դարձեալ տարակուսեալ, որ երեւի ի բանս նորա, [խնդրի]³⁷⁰ վասն³⁷¹ երկուց իրաց³⁷², այսինքն շարեաց եւ բարեաց ոմանց: Եւ վասն³⁷³ ասացելոցդ³⁷⁴ բերէ արինակ յանուանէ զոմանս՝ կարծելով թէ ոչ է նախախնամութիւն: || Այլ մեք վասն զիւրալուր լինելոյ³⁷⁵ բանիդ՝ զիցուք երեք հարցուածս³⁷⁶:

[3] Նախ՝ զայս ասէ, թէ որպէ՛ս գոյ նախախնամութիւն, յորժամ շարքն եւ անզգամքն բարեբախտք են. ի մեծութեան եւ ի հեշտութեան կեան³⁷⁷, եւ բարիքն եւ³⁷⁸ իմաստունքն աղքատք եւ թշուառականք³⁷⁹, եւ թէ³⁸⁰ գոյ

³⁵⁷ C յԱրիստոտելէ դարձեալ

³⁵⁸ C չիք

³⁵⁹ C զանազան ի

³⁶⁰ C փոփոխականաց

³⁶¹ C որք

³⁶² C են միշտ

³⁶³ A բանաւոր

³⁶⁴ C բնութեան

³⁶⁵ C չիք

³⁶⁶ {} A չիք: C վատբարութիւն

³⁶⁷ B չիք

³⁶⁸ B չիք

³⁶⁹ AC -թեան

³⁷⁰ ABC խնդիր

³⁷¹ C չիք

³⁷² C կողմանց

³⁷³ B չիք

³⁷⁴ A ասացելոյդ

³⁷⁵ C չիք

³⁷⁶ A չիք

³⁷⁷ A կան

³⁷⁸ A չիք

նախախնամութիւն, յայնժամ այնպիսի³⁸¹ հանդիսադիր³⁸² || է Աստուած³⁸³, որ յաղթողացն պատիժ տայ³⁸⁴, եւ յաղթեցելոցն³⁸⁵ պսակ. զի առաքինիքն յաղթողք են³⁸⁶ ամենայնի³⁸⁷, եւ շարքն յաղթեալք: [5] Երկրորդ՝ զի Պողիկրատէս գոռոզն, որ է³⁸⁸ բռնաւոր, զամենայն շարիս գործէր, եւ զաստուածոց սպասաւորսն իրրեւ զանասուն³⁸⁹ || ընդ մեջ հերձել՝ խաղ առնելով³⁹⁰, իբր թէ նորա են արժանաւոր³⁹¹ զորք աստուծոցն:

[6] Եւ Դիոնէսիոս Սիկիլացոց բռնաւորն, որ զազգակիցն իւր, եւ զայլս³⁹² բազումս յարձաթահանսն նգով սպանանէր. այն որ եւ զմեհեանսն կողոպտէր եւ սորա այսպէս ի վայելս հեշտութեան վախճանեցան:

[7] Եւ որդին³⁹³ Դիոնեսեայ ոչինչ գործեալ յայսցանէ, թափառական շրջէր ի Կորնթոս: Արդ՝ զիա՞րդ ասեմք այսոցիկ պատճառ զԱստուած, որ եւ ոչ արդար մարդ այլոց մեղուցեալ³⁹⁴ զայլս պատուհասէ³⁹⁵: Եւ ոչ վարդապետ զժանրուսումնութիւն³⁹⁶ աշակերտին յազգակցէն խնդրէ, եւ ոչ³⁹⁷ բժիշկ փոխանակ հիվանդ ծնողաց՝ զողջ որդին խտրեսցէ:

[8] Զի սխալանք³⁹⁸ դատաստանի մարդկան այս են. տկարութիւն, տարակուսանք, ժամանակի անպարապութիւն³⁹⁹, դարձեալ ընկերութիւն⁴⁰⁰, ազգակցութիւնք, աղաչանք, պատուանք, կաշառք, յոյս⁴⁰¹ աւգտի եւ սոցա⁴⁰² համամանք⁴⁰³: Իսկ Աստուած այսոցիկ ոչ է ընդունակ, զի

379 C թշուառական

380 C շիք

381 A այսպիսի: C յայնպիսի

382 C հանդիսատուր

383 C շիք

384 C կա

385 AC յաղթելոցն

386 C էք

387 C ամենայնի

388 C էր

389 C -նս

390 C շիք

391 A արժանատուր

392 A զայլ

393 C որդիքն

394 C մեղաց

395 C պատուհասեն

396 C ժանրուսումնութիւն

397 B շիք

398 C սխալականք

399 C անպարտութիւն

400 B ընկերութիւնք: C ընտրութիւն

401 A յոյս

402 C սոքա

403 C սահմանքն

արդար դատաւոր է:

[9] Երրորդ՝ ասէ զբարեացն թշուառութիւն, թէ Սոկրատէս իմաստասէրն, որ միշտ տեսութեան էր հետեւեալ եւ Սոկրատէս⁴⁰⁴ աննախանձաբար⁴⁰⁵ ուսուցանէր, ընդ գիտութեան կշիռ եւ զբարեգործութիւնսն⁴⁰⁶, նա⁴⁰⁷ ի խենեշ մարդկանէ սատակեցաւ⁴⁰⁸:

[10] Եւ Զենոն Ելացի, որ մարդասէրն էր, տանջեցաւ, Սոկրատէս⁴⁰⁹ զլեզուն ծամեաց եւ ընկեց առաջի տանջողացն, զի մի ակամայ ի խիստ տանջանացն⁴¹⁰ զեկուսցէ զընկերսն⁴¹¹:

[11] Եւ Անաքսարքոս իմաստասէրն, ի նիկոկրիոն Կիպրացոց բռնաւորէն իբր զցորեան ի սանդ փոճոքեցաւ⁴¹², որ եւ [խորել]⁴¹³ ասէր Սոկրատէս Անաքսարքոս: Յայսցանէ ամենեցուն երեւի, թէ ո՛չ է նախախնամութիւն:

Պատասխանի Փիլոնի .

[15] Վասն առաջնոյն գիտելի է, նախ՝ զի Աստուած ոչ միայն քաղաւոր, այլեւ հայր կոչի: Արդ՝ որպէս զանապուր որդիսն, այսինքն ամենայնիւ թիւրքն⁴¹⁴ եւ հաշմքն, որ ոչ կարեն ապրել, հայր ոչ թշնամանէ, այլ խնամէ, եւ առաւել քան զայլ եղբայրսն, գիտելով, թէ այն միայն է նոցա ապրանք, զոր ինքն տայ, եւ յայլուստեքէ⁴¹⁵ ոչ կարեն գտանել՝ այսպէս եւ Աստուած Հայր տայ այնպիսի վատացն մեծութիւն, զի այն միայն է Սոկրատէս կեանք, եւ այլ կենաց եւ բարեաց ակն ոչ ունին: Եւ կամ այնով տայ նոցա⁴¹⁶ ժամանակ, զի թերեւս ուղղեսցին. զի յոյժ մարդասէր է եւ քաղցր:

[16] Երկրորդ՝ ասէ. ոչ է բարեբախտութիւն կարծել զմարմնական մեծութիւն եւ զփառս մարդկան, թէեւ քան⁴¹⁷ [Գ]Կրիստոս մեծատուն իցէ, եւ քան⁴¹⁸ զԼինգուս սրակնագոյն, եւ քան զԱմենտիլա յերկարակեաց, եւ քան զԳանիւմիդէս գեղեցիկ:

⁴⁰⁴ C զայլս

⁴⁰⁵ A զայլ նման նախանձաբար: C զայլս անանցաբար

⁴⁰⁶ A բարեգործութիւնսն: C բարեգործութիւն

⁴⁰⁷ AB նախ

⁴⁰⁸ AC սատակեցաւ

⁴⁰⁹ C եւ որ

⁴¹⁰ A տանջողացն

⁴¹¹ C -րն

⁴¹² C փոճոքեցաւ

⁴¹³ ABC հարել: Փիլոն՝ խորել

⁴¹⁴ C թիւրք

⁴¹⁵ AB այլուստեք

⁴¹⁶ C չիք

⁴¹⁷ C չիք

⁴¹⁸ C քան եւ

[18] Զի այնչափ վատթար է ոսկի եւ արծաթ, որ հողն, որ նոցա արծնէ⁴¹⁹, բոյս ոչ բերէ, եւ ոչ ինքեանք կերակրելիք են՝ եւ վկայէ այսմ սովն. այլ բեռն⁴²⁰ || են ծանունք⁴²¹ աշխարհի, այլեւ պէսպէս պատերազմ⁴²² բերեն. այլեւ ոչ են մնացական: Նոյնպէս եւ ոչ⁴²³ կեանքն յերկար՝ զի մահն փոխէ: Այլեւ ոչ գեղեցկութիւն, որ եւ ի նկարս գոն: Եւ ոչ ուժգնութիւն, զի անասնոց է, մանաւանդ թէ եւ սակաւ ինչ հիւանդութեամբ տգեղանան եւ տկարանան:

[19] Այլեւ ոչ փառաւորիլն ի վատթարաց է ինչ. զի նմանն⁴²⁴ ընդ նմանն խնդայ, եւ ինքն վատթար է⁴²⁵ քան զնոսա:

[16] Դարձեալ՝ [ինքեանք]⁴²⁶ որ մեծատունքն են, ունին ահ⁴²⁷, տրտմութիւն, երկիւղ, ծառայ եղեալ տրփանաց, ցանկութեանց, հեշտաբաղձանաց⁴²⁸ եւ այլոցն, [26] որպէս Դիոնէսիոս, Սիկելացւոց բռնաւորն այնպիսի ապարանք շինեաց, որ մլականաւ շափ խանդակ փորեաց շուրջ || եւ ապա⁴²⁹ զտունն եւ զմուտն նեղ եւ դժուարին եւ տախտակամած ի ներքոյ, զի ոտնաձայն լիցի. եւ այնպէս⁴³⁰ երկնչէր, մինչ զի⁴³¹ զկինն իւր մերկ հրամայէր ածել առ ինքն:

[27] Որ եւ սոյն բռնաւորս⁴³² յերբեմն ժամանակի յիշելի ճաշ պատրաստեաց բազմախորտիկս, եւ յորժամ նստաւ Պղատոն < *VI > իմաստասէրն, սրեալ տապար կախեաց ի վերոյ⁴³³ նուրբ լարով, իսկ յորժամ ետես Պղատոն, ոչ իշխէր յառնել վասն յերկիւղի, եւ ոչ⁴³⁴ ի սեղանոյն վայելել. որ եւ ասէր⁴³⁵ բռնաւորն, թէ այսպիսի[ք] են⁴³⁶ կեանք մեծատանց ի վերա երկրի: Ապա⁴³⁷ ոչ է բարեբախտութիւն մեծութիւնս մարդկան: Դարձեալ՝ զի մեծատունք որպէս

⁴¹⁹ A արծն

⁴²⁰ C շիք

⁴²¹ C ոչ են ծնունդի

⁴²² AC -մն

⁴²³ B շիք

⁴²⁴ C նման

⁴²⁵ C շիք

⁴²⁶ AB զինքեանք: C զինք

⁴²⁷ C ահ եւ

⁴²⁸ C հեշտ բաղձանաց

⁴²⁹ A շիք

⁴³⁰ A այսպէս

⁴³¹ C շիք

⁴³² A -ուր

⁴³³ C վերա

⁴³⁴ C շիք

⁴³⁵ B ասէ

⁴³⁶ A շիք

⁴³⁷ C ապա ուրեմն

անասունք պարարին վասն պատարագի բազմամսութեան, այսպէս⁴³⁸ եւ նոքա բազումս դարմանելով ի⁴³⁹ խողխողել հասանեն⁴⁴⁰ յետոյ:

[28] Եւ են բազումք որ անդէն վաղվաղակի պատիժս կրեն ըստ դատաստանի, որպէս ի բազմաց զսակաւ⁴⁴¹ յիշեցից. զի ի Փովկիդայ⁴⁴² արեւնք էին զմեհեանագերծն կամ ի վախէ արկանել, կամ ընկղմել, կամ այրել: Երեք արք կողոպտեցին զմեհեանն որ ի Դելփիա էր՝ զմինն ընդ քար արկին եւ փարկոծեցին, եւ զմիւսն⁴⁴³ ձին ստահակեալ, քարշեաց եւ ընկղմեաց ի ծով, եւ զմիւսն⁴⁴⁴ մաշարական ախտիւ⁴⁴⁵, այսինքն լերդացաւութեամբ հիւծեալ, եւ կամ ընդ Արեսի մեհեանն որպէս ասեն այրեցաւ⁴⁴⁶: Արդ, զի սոքա ի նոյն ժամուն⁴⁴⁷, վասն նոյն յանցանաց զնոյն պատիժս, որ ըստ արինացն էր, կրեցին, ի դէպ է ասել, թէ ոչ պատահմամբ, այլ ըստ Աստուծոյ դատաստանին տանջեցան⁴⁴⁸, ապա⁴⁴⁹ եւ ամենայն զրկողք եւ անիրաւք⁴⁵⁰ նոյնպէս⁴⁵¹ պատժելոց են⁴⁵², [29] յայտ է, թէ ոչ են նոքա բարերախտք: Երրորդ՝ զի որք զմեծութիւն⁴⁵³ աշխարհի ստանան, նմանեն կուրաց եւ խլից, որ ոչ կարեն ընտրել զառաջի եղեալ իրն, եւ ոչ զձայնս երաժշտականի, զի զխոտանսն⁴⁵⁴ ընտրեն, եւ զընտիրն⁴⁵⁵ խոտեն. [27] որպէս ժանտատեսիլ բոզք, որք զդժկերպ⁴⁵⁶ տգեղութիւնն պաճուճեալ ծաղկեն գունով եւ հանդերձիւք, զի պատրեսցեն զմարդիկ. այսպէս եւ որք յաշխարհիս իրս հային, պատրին⁴⁵⁷ եւ կորուսանին⁴⁵⁸:

⁴³⁸ B սոքա

⁴³⁹ C շիք

⁴⁴⁰ C հասանելն

⁴⁴¹ C զսակաւ

⁴⁴² C Փովկիդայ

⁴⁴³ A միւսն

⁴⁴⁴ A միւսն: C ի միւսն

⁴⁴⁵ C ախիւ

⁴⁴⁶ AB այրեցան: C այրացաւ

⁴⁴⁷ A ժամու

⁴⁴⁸ C տանջանացն

⁴⁴⁹ C ապա ուրեմն

⁴⁵⁰ C շիք

⁴⁵¹ C նոյն

⁴⁵² C էր

⁴⁵³ A մեծութիւն

⁴⁵⁴ A խոտանս

⁴⁵⁵ A -րսն

⁴⁵⁶ C զժանդակերպ

⁴⁵⁷ C պատրեն

⁴⁵⁸ C կորուսանեն

[23] Եւ կամ որպէս որք⁴⁵⁹ յարքունիս ընթանան եւ զարտաքոյ պայծառութիւն տեսեալ ի ներքս ոչ մտանեն, այլ անդէն ի նոյն պատշգամին⁴⁶⁰, այսինքն աստիճանացն երկիր պագանեն, այսպէս նոքա զմարմնաւոր իրս աստի կենացս տեսեալ հնազանդին եւ զհոգեւորն արհամարհեն, զի շունին պայծառ տեսութիւն:

[29-30] Իսկ առ երկրորդն, որ ասէ || այս առաջինն⁴⁶¹, թէ բռնաւորք, որք⁴⁶² շարշարեն | զմարդկան⁴⁶³, հանգստեամբ⁴⁶⁴ վախճանին, նախ պատասխանէ՝ թէ ոչ որպէս⁴⁶⁵ տեսանէ մարդ, տեսանէ Աստուած [Յովբ.ժ.4] . զի մարդ յերեսս⁴⁶⁶ հայի⁴⁶⁷, եւ Աստուած ի սիրտն, եւ ոչ || է պարտ զքո՞⁴⁶⁸ դատաստանդ⁴⁶⁹ ուղղիդ համարել⁴⁷⁰ քան զԱստուծոյն, զի արդար է դատաստան նորա, եւ յախտէ իմեքէ ոչ փոփոխի, որպէս մարդկան⁴⁷¹, ապա⁴⁷² արդարութիւն ճշմարտութեան նորա ոչինչ թողու առանց⁴⁷³ հատուցանելոյ:

[31] Երկրորդ՝ զի բռնաւորք խիստ յերբեմն երբեմն⁴⁷⁴ ժամանակի պիտանիք են⁴⁷⁵ աշխարհի, որպէս պատուհասն, որ գրեալ է յաւրէնս, պիտանի է վասն յանցաւորաց, այսպէս եւ նոքա վասն շարեաց մարդկան⁴⁷⁶: Վասն այն Աստուած տայ⁴⁷⁷ նոցա զաւրք եւ փարթամութիւն, զի անհնար է առանց⁴⁷⁸ խակ ոգոց սրբիլ մարդկան⁴⁷⁹ եւ դառնալ ի շարեաց. եւ որպէս իշխանք զայնոսիկ, որք սպանողք են գողոց եւ մարդասպանաց⁴⁸⁰, այն որ ջալատ կոչեն, կերակրեն եւ խնամեն՝ ոչ եթէ վասն արժանաւոր բարուց նոցա, այլ զի

⁴⁵⁹ C կոյրբ

⁴⁶⁰ C պատգամին

⁴⁶¹ C շիբ

⁴⁶² A որ

⁴⁶³ C զմարդիկ

⁴⁶⁴ C հանգստեան

⁴⁶⁵ C շիբ

⁴⁶⁶ AB երեսս

⁴⁶⁷ A հայցի

⁴⁶⁸ C պարտ է քո

⁴⁶⁹ AC դատաստանն

⁴⁷⁰ A համարիլ

⁴⁷¹ BC մարդիկ

⁴⁷² C ապա ուրեմն

⁴⁷³ C քարց

⁴⁷⁴ C շիբ

⁴⁷⁵ C կին

⁴⁷⁶ C մարդիկ

⁴⁷⁷ AB շիբ

⁴⁷⁸ C քարց

⁴⁷⁹ C մարդիկ

⁴⁸⁰ C -ացն

զայնպիսի գործսն⁴⁸¹ կատարեսցեն. այսպէս եւ շար բռնաւորք⁴⁸² երկրի:

[32] Երրորդ՝ զի որպէս հուր, որ⁴⁸³ ծախէ զնիւթս, ապա եւ ինքն ընդ նմին շիջանի, այսպէս եւ բռնաւորք՝ ընդ շարշարել եւ հատուցանել զպատուհաս մարդկան, ինքեանք իսկ յետոյ⁴⁸⁴ կորնչին⁴⁸⁵ եւ ապականին:

[12] Իսկ առ երրորդն⁴⁸⁶ թէ ընտիրքն⁴⁸⁷ աղքատութեամբ⁴⁸⁸ կեան եւ դժուարութեամբ վախճանին, պատասխանէ նախ՝ թէ դու ||զակամայ աղէտսն⁴⁸⁹ պատմեցէր. այլ Անաքսագորաս կամաւ եթող զմնացեալ մեծութիւն ի հարց իւրոց, որ եւ զնախիրս եբարձ եթող ընդ վայր արածել, ասելով⁴⁹⁰ թէ չեմք բնաւորեալ խաշնարած լինել երբեք:

[13] Նայել Դիմոկրիտոս եթող զստացուածս՝ եւ իմաստութեան ցանկացաւ. որ եւ գաւառի նոցա յԱրթերացի արէնս⁴⁹¹ էր, որ զայնպիսիսն, որ զտուն հարն շէն չպահէին, ոչ թաղէին, այլ շանց ընկենուին, որ եւ զայս կամէին ընդ նա անցուցանել, թէ ընկերակիցն իւր Հիպոկրատէս չէր յառաջ բերեալ զգիրս իմաստասիրութեանցն Դիմոկրիտայ⁴⁹². եւ ոչ այս⁴⁹³ միայն, այլեւ այլոց՝ թէ հանդիպէր ի⁴⁹⁴ մեծամեծաց, պարգեւս ոչ առնուին: Եւ այս⁴⁹⁵ վասն բազում պատճառի⁴⁹⁶: Զի կամեցան զաղքատութիւն. նախ՝ զի կոյր է ||մեծութիւն փարթամութեանցն⁴⁹⁷ եւ խաւար ածէ մտացն⁴⁹⁸: Վասն այն թողին զնա, եւ լուսաւոր փարթամութիւն ստացան, այսինքն՝ զիմաստութիւն եւ զառաքինութիւն: Երկրորդ՝ զի աւտար է⁴⁹⁹ ի մէնջ եւ ոչ մնացական, վասն այն զբնիկն եւ որ անփոփոխն էր, ստացան գանձ:

[24] Երրորդ՝ զի շար է եւ ապականագործ⁵⁰⁰ առաւել քան⁵⁰¹

481 C գործիսն

482 A -ս

483 A չիք

484 B չիք

485 AC չիք

486 C երկրորդն

487 C ընտիրք

488 C աղքատութեամբ

489 C ակամայ զաղէտսն

490 A չիք

491 B արէն

492 C Դիմոկրիտայ

493 C այսչափ

494 C մի

495 B զայս: C չիք

496 C պատճառաց

497 AC փարթամութիւն մեծութեանցն

498 C մտաց

499 C կին

500 C անապական գործ

զժանտախտ, զի գիտէին, թէ որպէս անձրեւն թանայ արտաքոյ, եւ սառն շնչումն ցրտացուցանէ, եւ յամառն⁵⁰² ջեռնուն⁵⁰³, նոյնպէս հարկ է, որ յայսպիսի վայրս եւ⁵⁰⁴ բնակեալ, ուր հեթանոսաց սովորութիւնն⁵⁰⁵ գործին, կրել եւ ըստ⁵⁰⁶ նոցա զպատիժս:

[22] Զորորդ՝ զի նոքա զարէն բժշկաց⁵⁰⁷, որք թողուն զարտաքոյսն եւ զներքս ի մարմինն քննեն զտկարութիւնսն⁵⁰⁸, այսպէս եւ նոքա թողին արտաքս զմարմնականսն⁵⁰⁹, եւ ի⁵¹⁰ ներքս զհոգոյն կազմեցին զառողջութիւն. բուն հարին զլեզուէ⁵¹¹ եւ ուղղեցին⁵¹², նոյնպէս ազահութեան եւ զորովայնամոլութեան, եւ զայլն ամենայն ի շափաբերութիւն ածեալ առողջ մնացին հոգով:

[Բ]

[34] Դարձեալ ընդդիմադրութիւն Աղեքսանդրի.

Անբան եւ անիմաստ ինձ⁵¹³ երեւի, որ եւ քեզ եւ ամենեցուն թուի, զի զոր դուզնաբեա մարդ ոչ առնէ, զայն Աստուած գործէ, այսինքն՝ զի այնոցիկ, որ ամբաստանեն եւ պարսաւեն զնա, բարի առնէ⁵¹⁴, եւ որոց բարի խաւսին եւ գովեն⁵¹⁵ շար տայ, որպէս Եսիողոս եւ Հոմերոս քերդողքն, որ այնչափ զամենայն աստուծոց ազգէ վատախաւսեցան⁵¹⁶, [38] եւ այնպէս⁵¹⁷ հռչակելիք եղեն յերկրի: Իսկ զԹրակացին [Թամիրայ]⁵¹⁸ կուրացուցին, զոր ոչ ինչ հակառակ երգեաց:

[39] Այլեւ⁵¹⁹ էմպեդոկլէս եւ Պարմենիդէս, եւ այլք սիրողք⁵²⁰

⁵⁰¹ C շիֆ

⁵⁰² A յամառանն: C յամառան

⁵⁰³ B ջեռուն

⁵⁰⁴ C շիֆ

⁵⁰⁵ BC սովորութիւն

⁵⁰⁶ C վասն

⁵⁰⁷ C բժշկել

⁵⁰⁸ C զտկարութիւնն

⁵⁰⁹ B -ան

⁵¹⁰ A զի

⁵¹¹ C զբեզ բնութեան

⁵¹² B ուղղեցին: C ուղղեցեն

⁵¹³ C ինչ

⁵¹⁴ A առնես: C առնեն

⁵¹⁵ B շիֆ

⁵¹⁶ B վատ խաւսեցան

⁵¹⁷ C այսպէս

⁵¹⁸ ABC Թամիրոս

⁵¹⁹ C այլ

իմաստութեանց, որք բարեպաշտութեամբ [կացին]⁵²¹, ոչ ըմբռնեցան ի⁵²² քերդողութիւն զաւրասցեալք⁵²³ յԱստուծոյ:

Պատասխանի Փիլոնի .

[40] Նախ՝ թէ⁵²⁴ ամբաստանելով զքերդողքն, զամենայն մարդիկ ամբաստանեցէր անմտութեամբ, որք ի նոցանէ⁵²⁵ ուսեալք, սքանչելիք⁵²⁶ եղեն: Երկրորդ՝ զի թէեւ թուէր ի բանս նոցա սակաւ ինչ յանցումն, ոչ էր պարտ պարսաւել, այլ վասն բազում եւ մեծամեծ⁵²⁷ աւգտութեանցն գովել. որպէս թէ⁵²⁸ որ գովէ զաշխարհս, ոչ է պարտ ||ի վատթարսն⁵²⁹ հայել⁵³⁰ ի մժղուկս, ի մրշունս եւ յայլսն⁵³¹, այլ զերկնի բնութիւն⁵³² եւ զաստեղաց⁵³³ քննելով, զծովուց⁵³⁴ եւ զգետոց, զկենդանեաց⁵³⁵ եւ զտնկոց յատկութիւնս, եւ զայլսն, զի⁵³⁶ հրաշալիք⁵³⁷ են, ի սոցանէ տալ զգովութիւն: Երրորդ՝ զի բանք նոցա ոչ է հայհոյութիւն աստուածոցն⁵³⁸, այլ է բնախաւսութիւն այլաբանութեամբ ծածկեալ յայնցանէ, որ ոչ են իւղազուխք, այսինքն իմաստունք: [41] Զի Հեփեստոս կաղ պատմեալ իմասցիս զհուր⁵³⁹, զի կաղ⁵⁴⁰ եւ կտուր⁵⁴¹ ունի զշարժմունս: Իսկ Երան⁵⁴² քոյր եւ կին ասացեալ՝ աւղն է, զի ներընդունական⁵⁴³ է եւ կրական: Իսկ զՀերմեայն՝ զող. բանն է, որ ի⁵⁴⁴ ծածուկ մտանէ ի միտս⁵⁴⁵:

520 B -բն

521 ABC կային

522 C շիֆ

523 A զաւրացեալք

524 BC եթէ

525 B նոցանէն

526 BC սփանչելի

527 C մեծ

528 BC եթէ

529 B թարսն

530 A նայել

531 A զայլսն

532 A զբնութիւն

533 A -ացս

534 A զծովու

535 B եւ զկենդանեաց

536 C եւ

537 C զհրաշալիք

538 A աստուածայնոցն

539 A -րն

540 A -ղն

541 C կոյր

542 BC Երայն

543 C ներընդունակ

544 BC շիֆ

նմանապէս եւ այլքն ամենայն նշանակին:

[42] Իսկ զի էմպեդոկլէս եւ նոցայն պար ոչ եղեն քերդողք⁵⁴⁶ աստուածաբանք. նախ՝ զի Աստուած միայն է կատարեալ յամենայնի: Իսկ մարդս⁵⁴⁷ իրաւք ինչ կատարեալ, եւ իրաւք ինչ⁵⁴⁸ պակաս գտեալ⁵⁴⁹, զի է ընդ տկարութեամբ: Երրորդ՝ զի թէպէտ եւ սիրելի են լաւքն, այլ անհասիցն⁵⁵⁰ ոչ է պարտ ցանկալ բռնադատութեամբ: Իսկ սոքա թէպէտ եւ շեղեն քերդողականք, այլ ի բարիոք խորհրդոց ոչ ի բաց կացին, զի զտրամանցանակ կամ տրամաբանակս⁵⁵¹ շարագրեցին՝ այսինքն հարցմունս եւ պատասխանիս. որպէս եւ Պղատոն հետեւեցաւ քերդողականութեան⁵⁵², իսկ յորժամ⁵⁵³ նուազ գտաւ, շրջեալ ի հարցմունս եւ ի պատասխանիս, զՍոկրատեանն եւ զՊիթագորեանն ի բանս իւրում գրեաց, որ շեն ինչ պակաս գեղեցկութեամբ քան զքերդողացն տաղաշափից:

[Գ]

Դարձեալ առարկէ Աղեքսանդրոս.

[45] Ծնանելի⁵⁵⁴ է աշխարհս՝ թէ անլինելի: Զի թէ ասես⁵⁵⁵ անլինելի է ապա չէ [ընդ]⁵⁵⁶ նախախնամութեան, զի ոչ է եղեալ. ապա եւ ազգ կենդանեաց եւ տունկի իմնանան, զի հարկ է ըստ բոլորին եւ մասանցն⁵⁵⁷ լինել: Իսկ եթէ⁵⁵⁸ ծնանելի ասես՝ նա առհասարակ ամենեցուն բնութիւնն է ծնանելի, զի ոչ ինչ է բաժանումն:

[46] Եւ նախ այս է՝ զի յոչնչէն ոչինչ լինի: Եւ ապա թէ եղեն ի ժամանակի, ոչ նախախնամութիւն, եւ ոչ Արամազդ երեւի մշտնջենատր, այսինքն՝ անեղ: Եւ դարձեալ՝ եթէ լինելի է վասն է՞ր ոչ նուազ եւ ոչ⁵⁵⁹ անլի եղել նիւթն եւ կամ⁵⁶⁰ գործն, որպէս արժան է ի գործ եկելոցն: Եւ կամ ընդէ՞ր

⁵⁴⁵ AC -սն

⁵⁴⁶ B քերդող

⁵⁴⁷ C մարդ

⁵⁴⁸ C չիք

⁵⁴⁹ A գոլ

⁵⁵⁰ A անհասնիցն

⁵⁵¹ AB տրամաբանականս

⁵⁵² C եւ քերթողութեան

⁵⁵³ C յորժամ եւ

⁵⁵⁴ A ծնելի

⁵⁵⁵ AB ասէ

⁵⁵⁶ ABC ըստ

⁵⁵⁷ B մասունքն

⁵⁵⁸ A թէ

⁵⁵⁹ B չիք

⁵⁶⁰ C չիք

չորս տարերս, եւ ոչ⁵⁶¹ աւելի եւ ոչ նուազ:

Պատասխանի Փիլոնի .

[48] Նախ՝ եթէ տացուք ընդ⁵⁶² քեզ անծին եւ մշտնջենաւոր զնիւթն⁵⁶³, որպէս եւ այլ իմաստասերքն⁵⁶⁴ ասեն, զինչ է զարմանք, եթէ յանեղ նիւթոյ մասնաւորն լինի⁵⁶⁵ եւ ապականի, որպէս արուեստաւորք՝ բրուտ կամ հիւսն զնիւթն ոչ ծնանին, այլ զծեն տան նիւթոյն, եւ են արարիչ նոցա կոչեցեալ, այսպէս եւ Աստուած զառաջին նիւթն⁵⁶⁶ առեալ ի պէտս, գործէր նովա զերկին եւ զերկիր նախախնամութեամբ իւրով: Երկրորդ՝ զի թէպէտ եւ բոլորովին անծին եւ անլինելի իցէ աշխարհս եւ ոչ այնու արգելու նախախնամութիւն⁵⁶⁷ Աստուծոյ:

[49] Զի նախախնամութեան գործ ոչ միայն առնելն է յատուկ, այլեւ պինդ ունելն եւ պահելն⁵⁶⁸ զիւրաքանչիւրն⁵⁶⁹ [իւրով]⁵⁷⁰ կարգի, որպէս եւ⁵⁷¹ տեսանի ահա՛ ամենայն, զի են ի նոյնութեան: Իսկ միւս անկեանն⁵⁷² եթէ⁵⁷³ ծնանելի է ամենայն, եւ եթէ յոչնչէ⁵⁷⁴ է⁵⁷⁵, ասացեալ է բաւականապէս⁵⁷⁶ յառաջին քանն որ յաղագս նախախնամութեան⁵⁷⁷: Իսկ վասն զուգակշիռ լինելոյ նիւթոյն⁵⁷⁸ եւ տեսակին⁵⁷⁹, կշռեաց ասէ Աստուած⁵⁸⁰ նիւթ բաւական առ աշխարհիս լինելութիւն. զի թէ մասնաւոր արուեստագետք կշռեն զնիւթն⁵⁸¹ բաւական գործոյն, քանի՞ առաւել այն, որ զթիս եւ զչափս նախ եզիտ, եւ որ ի սոսա զուգաւորութիւնն են, բաւական հոգասցէ: Իսկ թէ վասն է՞ր միայն չորս տարերս՝ զի աւելին եւ պակասն քան⁵⁸² զսոսա ոչ էին պետք

561 A շիֆ

562 B ըստ: C շիֆ

563 C նիւթն

564 C -րք

565 C շիֆ

566 C նիւթոյն

567 C -թիւնն

568 B պահեալ: C պահել

569 B -րսն

570 ABC յիւրով

571 C շիֆ

572 C -ան

573 C ի վերս

574 C ոչ է

575 AC շիֆ

576 C բնականապէս

577 A -թեանն

578 A նիւթին: C նիւթն

579 C տեսակէն

580 C շիֆ

581 C զնիւթ

582 C շիֆ

|| աշխարհի կազմութեան⁵⁸³, զի անկատար լինէր⁵⁸⁴ եղեալն, իսկ սոքաւք գեղեցկապէս կատարեցաւ: Դարձեալ՝ զի ամենիմաստի է նախ քան զսկիզբն գործոյն զբաւականն⁵⁸⁵ գիտել նիւթ: Իսկ մարդիկ թէեւ իցեն հանճարեղք յարուեստն, սակայն ընդ սխալանաւք են. վասն այն երբեմն ի նուազն յաւելում⁵⁸⁶ եւ զաւելին հատանեն: Իսկ Աստուած զի աղբիւր է հանճարոյ, ստոյգ չափով բաւական առնէ զգործս ամենեցուն զովելի առաւել քան զգործ բնութեան եւ քան զգործ արուեստի:

[Դ]

Դարձեալ Աղեքսանդրոս .

[53] Որք ասեն զանբաւն եւ զունայնն էթէ նորոգ եղեալ է, ոչ են մտաւորք. ապա յայտ է, թէ ոչ⁵⁸⁷ են ըստ⁵⁸⁸ նախախնամութեան, զի նախախնամութիւն զիրն սահմանէ: Այսպէս⁵⁸⁹ եւ ոչ տեղին, զի եւ նա ունայն է, || նոր ի⁵⁹⁰ մարմնոյ ըմբռնեալ, որպէս

⁵⁹¹ ասեն իմաստունքն⁵⁹², ապա եւ ոչ երեւոյթն՝ այսինքն եղերքն. նաեւ ոչ եւ⁵⁹³ ձեւ աշխարհի, զի է բոլորածեւ, որ բնութեան⁵⁹⁴ է բերք. ապա⁵⁹⁵ եւ ոչ որ ի մէջ սոցա ըստ նախախնամութեան է: Դարձեալ՝ զի եւ ժամանակն անբաւ է⁵⁹⁶ ըստ բոպէից եւ մասանց: Եւ թէ այսպէս, ապա եւ հատած⁵⁹⁷ ժամանակին, այսինքն արն եւ ամիսն ոչ են ըստ նախախնամութեան:

[54] Յայսցանէ յայտ է, թէ եւ անմարմին բանն տրամախաւսական, զի նա եւս անբաւ է եւ ինքնակատար, զի ընդ⁵⁹⁸ մասանց իւրոց կատարի, ապա⁵⁹⁹ եւ⁶⁰⁰ հանճարն, եւ տեսիլն արուեստից, որպէս ճարտասանական || եւ

⁵⁸³ C կազմութեան աշխարհի

⁵⁸⁴ AC լինել

⁵⁸⁵ AC -ան

⁵⁸⁶ C յաւելոյն

⁵⁸⁷ B չիք

⁵⁸⁸ A ընդ

⁵⁸⁹ B ապա

⁵⁹⁰ A նորին

⁵⁹¹ A այսպէս

⁵⁹² AC իմաստասէրն

⁵⁹³ BC չիք

⁵⁹⁴ A բնութեամբ

⁵⁹⁵ C ապա ուրեմն

⁵⁹⁶ A չիք

⁵⁹⁷ C հատած

⁵⁹⁸ A յոր: B յընդ

⁵⁹⁹ C ապա ուրեմն

⁶⁰⁰ C չիք

երաժշտական⁶⁰¹, ոչ են ըստ նախախնամութեան:

Պատասխանի Փիլոնի .

[55] Արդ՝ վասն տեղոյն, որ ասես, թէ նորոգ ոչ է եղեալ, ծանիցես յարինակաց. որպէս որք քաղաք շինեն, զմասն ինչ յերկրէ պարսպեն շուրջանակի, որպէս Մակեդոնացին զԱղեքսանդրիա⁶⁰² յեգիպտոս⁶⁰³ եւ թեսեսա զԱթենս⁶⁰⁴ յԱտտիկէ⁶⁰⁵, զի ընդ կազմութեան քաղաքին եւ տեղին ընդ նմին երեւեցաւ: Այսպէս եւ Աստուած⁶⁰⁶ ընդ կազմելոյն զմեծաբաղաբա⁶⁰⁷ զայս⁶⁰⁸ աշխարհ, ընդ⁶⁰⁹ նմին ծնաւ եւ զտեղին, զոր արինակ ի⁶¹⁰ մարմնոյն ստուերն. քանզի ի մարմնոյ լրութիւն է ըմբռնեալ, որպէս դու արժանի համարեցար. վասն այն տեղին է⁶¹¹ ի մարմին, եւ ոչ մարմին⁶¹² ի տեղի:

[56] Իսկ վասն ձեւոյն աշխարհի գիտացես, զի Արարիչն նախիմացութեամբ կազմեաց զաշխարհ ի ձեւ բոլորակ վասն բազում պատճառի: Նախ՝ զի ||արագաշարժ է⁶¹³ բոլորակ ձեւն: Երկրորդ⁶¹⁴ զի բոլորապէս յամենայն կողմանց անխոնարհելի ի մէջ իւր պահեսցէ զմիջնատարերքս: Երրորդ՝ զի կատարեալ է բոլորակաձեւն⁶¹⁵, ըստ⁶¹⁶ որում ոչ յաւելուլ կարէ եւ ոչ նուազել, ըստ գովողացն Պղատոնի ի⁶¹⁷ Տիմէի <*VII>:

[57] Իսկ վասն ժամանակին ծանիր, զի զանբաւութիւն⁶¹⁸ ժամանակին Աստուած ոչ արար, որպէս թէ ժողով ինչ կամ համբար՝ շուրջ կամ այլոց⁶¹⁹ իրաց, զի Աստուած զէ՛ն առնէ եւ ո՛չ զոչ է՛ն. այլ արար Աստուած⁶²⁰ զաւր, եւ զամիս, եւ զտարի ի շափից շրջագայութեանց արեգական եւ լուսնի եւ այլ

⁶⁰¹ A շիֆ

⁶⁰² A Աղեքսանդրիա: C եւ յԱղեքսանդրեայ

⁶⁰³ C եգիպտոս

⁶⁰⁴ C յԱթէնս

⁶⁰⁵ C յԱտտիկէ ամ

⁶⁰⁶ C շիֆ

⁶⁰⁷ A զմեծ բաղաբա

⁶⁰⁸ C այս

⁶⁰⁹ A ըստ

⁶¹⁰ A շիֆ

⁶¹¹ C շիֆ

⁶¹² C -նն

⁶¹³ C արագ շարժէ

⁶¹⁴ BC -դն

⁶¹⁵ BC բոլորակ ձեւն

⁶¹⁶ A ընդ

⁶¹⁷ AC եւ

⁶¹⁸ AC անբաւութիւն

⁶¹⁹ A այլ

⁶²⁰ C շիֆ

մոլորակաց վասն պիտոյից ծննդեան կենդանեաց եւ տնկոց: Զոր արինակ հայր ծնանի գորգի՝ այն⁶²¹ գործ բնութեան է, իսկ հետք ոտից որդոյն՝ հետեանք է⁶²² նմին: Եւ զոր արինակ կազմութիւն դաւապին գործ է արուեստաւորին, իսկ շարժումն՝ հետեանք գործոյն, այսպէս իմասցիս զշարժումն երկնից⁶²³ արարչականք գոլ ժամանակաց մասանց եւ բոպէից:

[58] Այլ որ⁶²⁴ եւ⁶²⁵ զբանն ընդ ունայնին եւ անբաւին անարժան⁶²⁶ ի մէջ բերէր, զի արժանի եղեւ մարդս բանիւ եւ ուսմամբ լինել [տեսանող]⁶²⁷ գործոցն Աստուծոյ, զի ո՛չ այլ ինչ են տեսուածք արուեստից, եթէ ոչ ընդհանրից⁶²⁸ իրաց հասումն, որպէս երաժշտականն եւ այլն. նոյնպէս եւ տեսութիւն մտացն եւ հանճարն՝ զընդհանուրն⁶²⁹ տեսանէ, զոր Աստուած յառաջագոյն գործեաց մտաւք, || զոր եւ մտաւքն⁶³⁰ հասանէ: Զնոյն յառաջ բերեալ ի ձեռն հէգի եւ մասանց բանին, ցուցանէ հաստատուն եւ ճշմարիտ գոլ:

[Ե]

|| Աղեքսանդրոս ասէ⁶³¹.

[60] Զի՞նչ ասէք պատճառ, որ երկիրս ի մէջ եւ ի ներքոյ է հաստատեալ, եւ ջուր ի վերոյ, եւ աւղ եւ հուր քան զնոսա բարձր: Իսկ թէ զմեզ հարցանէք, պատրաստ եմք ի պատասխանին. զի հարկաւորութիւն բնականին ծանունքն զթեթեւքն⁶³² արտաքս ճնշեցին ի վեր կոյս, այսինքն յերկիր⁶³³ զջուր, եւ⁶³⁴ ի ջրոյն աւղ⁶³⁵, եւ ի նմանէ հուր, եւ ի հողմոյ եւ ի հրոյ արփին⁶³⁶ թռեալ, լայն մեծ շրջապատեալ զամենայն, որպէս ասէ Էմպեդոկլէս. զոր արինակ ի սափոր լի ջրով աւազ եւ եւղ լնուցուն, աւազն ի վայր⁶³⁷ գնացէ, եւ⁶³⁸ ջուրն ի

⁶²¹ A այն [n']r'[պէս ֊]

⁶²² A շի՛

⁶²³ A շի՛

⁶²⁴ A շի՛

⁶²⁵ BC շի՛.

⁶²⁶ C արժանի

⁶²⁷ ABC տեսող

⁶²⁸ BC ընդհանրի

⁶²⁹ C -ուր

⁶³⁰ B եւ գոր մտովն: C շի՛

⁶³¹ A Աղեքսանդրոս: C ասէ Աղեքսանդրոս

⁶³² C զթեթեւն

⁶³³ AC երկիր

⁶³⁴ C շի՛

⁶³⁵ A աւղն

⁶³⁶ C արփն

⁶³⁷ C շի՛

⁶³⁸ C շի՛

միջին վայր, եւ ձէթն⁶³⁹ ի վերոյ վասն առաւել թեթեւութեան:

[61] Եւ անտեղի է ասել զբազմութիւն ջուրց որ ոչ ըմպի⁶⁴⁰, ըստ նախախնամութեան գոլ, այլ ի ճնշելոյն յերկրէ, որպէս⁶⁴¹ քիրտն արտաքս հոսեալ, եւ ի հովիտս ժողովեալ եղեւ ծով: Նոյնպէս աւդ ի ջրոյ եւ յերկրէ՝ որպէս գոլորշիք ի բաղանիս⁶⁴², եւ վասն այն ի միմեանս փոփոխին, զի միմեանց են:

Փիլոն .

[62] Նախ ծանի՛ր, զի ոչ ամենայն մարմին ունի ծանրութիւն. զի զթեթեւն⁶⁴³ ի վեր ճնշեսցէ, որպէս աւդ եւ հուր: Երկրորդ՝ զի մեծ աւգտութիւն է աշխարհի բաղկացութիւն յակառակացն⁶⁴⁴, ուստի ամենայնք եղեն: Երրորդ՝ զի աւդ եւ հուր բնական ունին զվերին շարժումն, եւ ոչ յերկրէ եւ ոչ ի ջրոյ վեր⁶⁴⁵ ճնշեն: Իսկ երկիր զի ընկալաւ զմիջին վայր⁶⁴⁶ նախախնամութեամբ արարչին, նախ՝ զի ի միջին կիտէն ոչ ի բաց սողոսկի, զի կայան նորա միջին կէտն է: Երկրորդ՝ զի մինչ նա ի միջին կէտն ուղիղ կայ⁶⁴⁷, ամենայն տարերքն որ շուրջ զնովաւ են հաստատական⁶⁴⁸, վասն այն եղեն ամենայնս բոլորակաձեւ⁶⁴⁹:

[63] Եւ տայ արինակ զգունդն եւ զստեղէն զինտսն⁶⁵⁰. այն ճախարակն⁶⁵¹ է, որ⁶⁵² ի փոքր տղայոց ձեռն տան, որ շուտով ի յոտք ելնէ, կամ գունդն եւ կոճան նորին. գունդն է վասն թեթեւ ձեւոյն, եւ ստեղէն զինտն զշրջանակութիւն⁶⁵³ դիւրաւ քերէ⁶⁵⁴: Արդ՝ որպէս սոքա ոչ են ինքնէակ⁶⁵⁵, այլ ի հիւսնէ արուեստեալ, այսպէս եւ որք զդաս⁶⁵⁶ եւ զկարգ աշխարհիս տեսանեն, պարտին ի միտ ածել եւ գովել զիմաստութիւն արարչին, եւ ոչ է պարտ

⁶³⁹ C ձէթ

⁶⁴⁰ C ըմպի

⁶⁴¹ C շիք

⁶⁴² AC -իսս

⁶⁴³ A թեթեւն

⁶⁴⁴ C հակադարձեացն

⁶⁴⁵ AC վերա

⁶⁴⁶ AC վայրն

⁶⁴⁷ C գայ

⁶⁴⁸ C հաստատ կան

⁶⁴⁹ C բոլորաձեւ

⁶⁵⁰ A զինդսն

⁶⁵¹ BC ճախարակ

⁶⁵² C շիք

⁶⁵³ C զշրջակաւնութիւն

⁶⁵⁴ C քերէ

⁶⁵⁵ C ինքնէակ

⁶⁵⁶ A զդասս

բնական հարկին տալ զզանազանութիւն սոցա՝ զի⁶⁵⁷ անբարշտութիւն է:

[64] Իսկ վասն առավելութեան⁶⁵⁸ ջուրց, զի թէեւ ի բնութեանց ասես, բնութիւնն ոչ բերէ ||աւելորդ ինչ⁶⁵⁹. քանի՞ առաւել ի գործս Աստուծոյ: Այլ նախախնամութիւնն Աստուծոյ արար զջուրս բազումս ||վասն բազում⁶⁶⁰ աւգտութեան: Նախ՝ երկնի եւ աստեղաց, որպէս ասեն թէ ի ծովէ սնանին, զմաքրագոյն⁶⁶¹ ի խոնավութեանց յինքեանս⁶⁶² ձգեալ ծծեն: Եւ վկայ են այսմ եղանակք⁶⁶³ գարնան, զոր ի ձմեռն⁶⁶⁴ ժողովէ արեգակն ի ծով կոյս խոնարհեալ, վասն այն ի գարունն անձրեւ է: Եւ ոչ միայն նա, այլեւ ամենայն⁶⁶⁵ աստեղք. եւ յայտ է ի ցաւղոյն, որ ընդ արշալուսն⁶⁶⁶ յերկիր ձգեն առաւել զովացեալ⁶⁶⁷, զոր այլք⁶⁶⁸ ի ||ճառագայթից արեգական⁶⁶⁹ ասեն սասանեալ եւ յերկիր թափեալ:

[65] Երկրորդ՝ երկրի է աւգտութիւն, որպէս ասացաք յանձրեւաց⁶⁷⁰: Երրորդ՝ աւգտութիւն է կենաց մարդկան, զի սովաւ ի կղզիս եւ ի բոլոր աշխարհիս շրջին, փոխանակելով զբարութիւն⁶⁷¹ առ միմեանս, որպէս յայտ է ի նաւահանգիստս⁶⁷² քաղաքաց. զի որպէս կենդանիք ||կարաւտ են⁶⁷³ միմեանց, այսպես եւ աշխարհս ոչ ||է ինքնարաւական⁶⁷⁴:

[66] Իսկ որք սանձարձակ լեզուաւ իշխեն⁶⁷⁵ հայհոյել զմասունս գոյութեան, իբր թէ աւելորդ է ծով, եթէ⁶⁷⁶ երկրի քրտունք⁶⁷⁷ է, նոցա ամբարշտութեան պատճառն այն է, զի որք ոչ սպասաւորեն որովայնին իւրեանց, ոչ հարկաւոր բաղրաղեն:

⁶⁵⁷ C քէ

⁶⁵⁸ C առաւել

⁶⁵⁹ C աւելորդին

⁶⁶⁰ C շիք

⁶⁶¹ B -գոյնն

⁶⁶² B յինեան

⁶⁶³ B յեղանակք

⁶⁶⁴ B ձեռն

⁶⁶⁵ C շիք

⁶⁶⁶ C արշալոյսն

⁶⁶⁷ C զորացեալ

⁶⁶⁸ C շիք

⁶⁶⁹ C արեգական ճառագայթից

⁶⁷⁰ A անձրեւաց

⁶⁷¹ A -քիւնն

⁶⁷² AC -խտ

⁶⁷³ C կօտորեն

⁶⁷⁴ C էին բաւական

⁶⁷⁵ C զի են

⁶⁷⁶ C եւ քէ

⁶⁷⁷ C տունք

[67] Իսկ աւղ կենդանական է տնկոց եւ կենդանեաց շնչաւորաց, զի ի նմանէ կերակրիմք ի ծննդենէ⁶⁷⁸ մինչ ի վախճան ի քուն եւ յարթնութեան: Եւ վկայ քեզ յորժամ սակաւ ինչ դառն խառնուած հասանի յաւղդ, զժանդախտն⁶⁷⁹ առնէ:

[2]

|| Աղեքսանդրոս ասէ .⁶⁸⁰

[69] Ասացէր թէ յերկինս սխալն եւ աւելայանցն հալածեալ է: Արդ՝ տեսանեմք նախ՝ զանմուլար աստեղքն, || զի վասն⁶⁸¹ անբաւութեան միտք եւ թիւք⁶⁸² տկարանան շափել: Դարձեալ՝ մոլորականքն⁶⁸³ ընդդէմ նոցա են ոչ միայն թուով եւ շարժմամբ զնացից, այլեւ առ⁶⁸⁴ միմեանս են հակառակ⁶⁸⁵, || յամբ եւ⁶⁸⁶ արագ ընթացիւք. զի երկուք⁶⁸⁷ ի սոցանէ միայն հետեւին արեգական⁶⁸⁸ Փայլածուն ի մուտս արեւուն եւ Արուսեակն առ ելս, որ է Լուսաբերն:

[70] Իսկ Լուանի լոյսն ընդունայն է ասել, թէ նախախնամութեամբ առնու լԱրեգակնէ⁶⁸⁹, այլ որպէս հայելին բնաւորեալ է կերպարան⁶⁹⁰ ընդունել եւ նա՛ զլոյսն, որպէս Լուսընկալ կոչէ զնա էմպեդոկլէս: Եւ կամ զինչ աւգուտ է յարեւմտից աստեղաց, որ ծագեն եւ մտանեն. զի Սայլ⁶⁹¹ միայն է յայտնի: Մեծութիւն տուրնջեան եւ զիշերոյ զի՛նչ աւգուտ է մարդկան: Զի այլափոխ շրջանակք արեգականն⁶⁹² առ որս բերեալ լինի, առնէ զամառնային եւ զձմեռնայինն: Եւ || վկայէ բնական հարկն⁶⁹³, զի պակասի լոյս Արեգականն Լուանի⁶⁹⁴ ընդդէմ անցեալ ի ժամ նորանալոյն, նոյնպէս եւ Լուսինն ծածկի ընդ ստուերաւ երկրի, յորժամ առ ուղիղ գծան ի դէմ⁶⁹⁵ Արեգականն լինի եւ գունդ երկրիս ի

⁶⁷⁸ B ծննդէ

⁶⁷⁹ A ժանդախտն

⁶⁸⁰ AB չիք

⁶⁸¹ AB վասն զի

⁶⁸² C թիւք

⁶⁸³ C -անք

⁶⁸⁴ C չիք

⁶⁸⁵ C հակասութիւն

⁶⁸⁶ C յամար է

⁶⁸⁷ C երկու

⁶⁸⁸ C արեգական եւ

⁶⁸⁹ A -նէն

⁶⁹⁰ C -անն

⁶⁹¹ B Սայլն

⁶⁹² C -ան

⁶⁹³ A բնական հարկն վկայէ

⁶⁹⁴ C չիք

⁶⁹⁵ C ընդդէմ

մէջն: եւ զի՞նչ աւգուտ է⁶⁹⁶ մեզ յայսցանէ:

Պատասխանի Փիլոնի .

[72] Կա՛լ զքեզ եւ դադարեա՛ ի հայհոյելոյդ. զի թէպէտ եւ ի մարդկանէ անգիտելի է պատճառն այսոցիկ եւ ի յոյժ բնախաւսիցն, այլ || Արարչին⁶⁹⁷ սոցա եւ Աստուծոյ⁶⁹⁸ վայել է ճշմարիտ պատճառն. զի մեր խորհուրդս առ նորայն է, իբրեւ զնշոյլ բազմակի առ ճառագայթն⁶⁹⁹ արեգականն⁷⁰⁰:

[73] Եւ զի նախ՝ զանձուարիցդ⁷⁰¹ ասացէր, գիտելի է, զի բնութեամբ ցուրտ են, եւ ունին զաւրութիւն⁷⁰² շերմական, վասն այն բարէխառնեն եւ մաքրեալ⁷⁰³ պարզեն զաւր, որ է պատճառ կենդանական շնչաւորաց եւ տնկոց: Եւ բազում են, զի ոչ զմի մասն⁷⁰⁴, այլ զբոլոր պարարեթութիւն աւղոյդ⁷⁰⁵ անաւրացուցանեն: Իսկ շափ բազմութեան սոցա մեզ⁷⁰⁶ անյայտ է⁷⁰⁷. որ արարն, գիտէ, ըստ այնմ. Ո՞ր թուէ զբազմութիւն աստեղաց զամենեսեանս⁷⁰⁸ [Սաղ. ՃեՁ. 4]:

[74] Իսկ թիւ մոլորակացդ յաւգուտ⁷⁰⁹ եղեւ ամենայնի⁷¹⁰, որք պարապով զիրաքանչիրսն տեսանեն մարդիկ: Զոր եւ⁷¹¹ ոչ միայն բանի, այլեւ զգայութեամբ⁷¹² աչաց տեսանեմք զաւգուտն, որպէս արեգական⁷¹³ եւ լուսնի, նմանապէս⁷¹⁴ եւ այլոց⁷¹⁵ գոն, որպէս ասէ Քրիստոս եւ Կլեանթէս, երէ⁷¹⁶ Արարիչն ոչինչ եթող ի ստոյգ յաւգտութենէ ըստ⁷¹⁷ այսմ⁷¹⁸ բաղկացութեան⁷¹⁹. զի թէ գոյր այլազգ լաւ մատակարարիլ⁷²⁰ աշխարհի, այնմ ոչ ինչ արգել եւ

⁶⁹⁶ A չիք

⁶⁹⁷ B Արարչի: C Արարիչն

⁶⁹⁸ A Աստուծոյ սոցա եւ ճշմարիտ Արարչին

⁶⁹⁹ BC -այթս

⁷⁰⁰ C -ան

⁷⁰¹ AC -իցն

⁷⁰² C զգաւրութիւն

⁷⁰³ C մաքրեն եւ

⁷⁰⁴ C մասանց

⁷⁰⁵ C -ոյն

⁷⁰⁶ C մեզ

⁷⁰⁷ AB չիք

⁷⁰⁸ A - նսն C եւ այլն

⁷⁰⁹ A աւգուտ

⁷¹⁰ B ամենի: C յամենայնի

⁷¹¹ C չիք

⁷¹² C զօրութեամբ

⁷¹³ C զարեգական

⁷¹⁴ C նոյնպէս

⁷¹⁵ AC -ցն

⁷¹⁶ A թէ

⁷¹⁷ C ընդ

⁷¹⁸ C այնմ

⁷¹⁹ C բաղկացութեամբ

⁷²⁰ A մատակարարել: C մատակարարիչ

խափան գոյր Աստուծոյ:

[75] Իսկ եթէ⁷²¹ որ հարցանէ՝ վասն է՞ր Արեգականն⁷²² մի եղեւ եւ⁷²³ Սայլքն⁷²⁴ երկու՝ զի զամենայն զոր ինչ պիտոյն⁷²⁵ է ընու Արեգակն⁷²⁶ եւ ասելորդ⁷²⁷ խոտան է ի գործս Աստուծոյ: Իսկ Սայլքն⁷²⁸ լինին մի ի հիւսիս յաւգուտ⁷²⁹, եւ ||միւսն ի հարաւ, զի⁷³⁰ միշտ յայտնի գոլով, առաջնորդեն նաւելոցն⁷³¹ ի⁷³² ծով, որպէս Արեգակն ցամաքայնոցս⁷³³:

721 AB թէ

722 A արեգակն: C -ան

723 AC չիք

724 C այլք

725 C պիտոյ

726 C գևրեգակն

727 AC -րդն

728 C զայլքն

729 AB աւգուտ

730 C ի միւսն հարաւ, զոր

731 BC -ոց

732 C զի

733 C եւ Քրիստոսի յուտոյն մերոյ փառք յախտեանս: Ամէն:

Ծանոթագրություններ

I. Ընդ բնութենէ ձեր ... էք անապական

Տե՛ս «Տիմէի» թարգմանութեան մեջ¹. « ... սսէ զսոսա հրատարակելով որ զայս ամենայն ծնա՛ զայս ինչ. Աստուածք աստուածոց՝ որոյ ես եմ գոյացուցիչ, եւ հայր գործոց, որք ի ձեռն իմ ելեալ՝ անլոյծք, իմ կամեցեալ: Իսկ արդ ամենայն կապեալն՝ լուծանելի է, սակայն զբարեօք յարմարեալն եւ զունոզն բարեօք լուծանել կամիլն՝ շարի է: Վասն որոյ եւ քանզի եղևք՝ անմահք իսկ ոչ էք, եւ ո՛չ առանց լուծման ամենեւին, բայց ոչ լուծցիք, եւ ոչ մահուան մասին հանդիպիցիք, մեծագունի տակաւին եւ իսկագունի իմոյ կամացս հանդիպեալք շաղկապի քան զայնոսիկ՝ որով շաղկապեցաք՝ յորժամ լինէիք:»

II. Ըստ Արիստոտելի՝ է ոմն, որ շարժէ երկնային մարմին

Այս բանաձևեր չի կարելի վերագրել Արիստոտելին, քանի որ արիստոտելյան առաջին շարժիչը՝ մշտապես անշարժ մնացող, անփոփոխ, ո՛չ շափ, ո՛չ ծափալ, ո՛չ բաղադրիչ մասեր ունեցող, ողջ աշխարհին (հետեւաբար՝ եւ երկնային մարմինն՝ եթերին) շրջաբերական շարժում հաղորդող մի սկզբունք է, որն, ի տարբերութուն Պլատոնի «զեմիուրգոս»-արարչի, չունի անձնավորութեան եւ ոչ մի բնութագրի: (տես՝ Ֆիզիկա, VIII): Շարժիչ Աստծո մասին պատկերացումն ավելի հստակ կերպով արտահայտված է «Վասն աշխարհի» կեղծ-արիստոտելյան գործում²:

III. Այս՝ «Յաղագս նախախնամութեան» մեջ բացակայող գաղափարը, հավանաբար, հետեւյալ տեղի վերապատումն է. «Իսկ խնդալ եւ ոտնահար լինել ի վերայ թշուառութեանց՝ զի թէպէտ յիրաւի է, մարդկան անգ է» (Այնոցիկ, որ ի կինելութեան խնդրոց եւ լուծմանց Դ, ԾԲ (QG IV, 52)³:

IV. Ի բաց տար ի քումմէ [կարճամտութենէզ], զի զարդարութիւն ոչ ինչ կարէ ստնանել

Այս միտքն արտահայտող «փիլիսոփան» թերեւս ինքը՝ Փիլոնն է: Հայ միջնադարյան աղբյուրներում նկատելի են Ալեքսանդրացուն պարզապես «փիլիսոփա» անվանելու ավանդույթի հետքերը. տե՛ս, օրինակ, Խոսրով Անձեւացու Մեկնութիւն ժամակարգութեան, էջ 98-99⁴:

V. Դարձեալ յԱրիստոտելէ, զի թէ ամենայն իրք ի հարկէ լինի

Տեղին վերագրված է Արիստոտելին սխալմամբ. տե՛ս «Տիմէի» թարգմանության մեջ (էջ. 91). «եւ այն որ թուիցի զգայական զոլ անբան կարծմամբ, եւ լինի, եւ կորուսանի ճշմարտապէս, ոչ երբեք է. եւ ամենայն եղեալ՝ ի պատճառէ ումեմնէ ի հարկէ լինի. զի ամենայն իրի անհնար է առանց պատճառի ի կինելութիւն հասանել»

¹ Պլատոնի իմաստասիրի Տրամախօսութիւնք. Երփիոռն, Պաշտպանութիւն Սոկրատայ եւ Տիմէոս. Ի Վենետիկ, 1877, էջ 106-7:

² Արիստոտելի իմաստասիրի Թուղթ առ Աղեմսանդրոս թագաւոր. Պատմութիւն յաղագս աշխարհի//Դարի Անյաղթ փիլիսոփայի մատենագրութիւնք եւ Թուղթ Գիտայ կարողիկոսի առ Դափթ, ի Վենետիկ, 1932, էջ 517-542:

³ Փիլոնի Եբրայեցոյ Մնացորդի ի Հայս, աշխատասիրութեամբ Հ.Մկրտիչ վրդ. Ազերեանց, Վենետիկ, 1826:

⁴ Մեկնութիւն ժամակարգութեան, արարեալ երանելոյն Խոսրովու Անձեւացեաց Եպիսկոպոսի, եւ կարգադրեալն Մովսէսի գիտնական վարդապետի, Յօրթագիւղ, 1840

